

KALANGYA

ALAPITOTTA
SZENTELEKY KORNÉL

SZERKESZTIK:
SZIRMAI KÁROLY ÉS DRASKÓCZY EDE

1938. november

VII. évf. 11. szám

NÉMETH LÁSZLÓ: Tanu-évek (regény-folytatás)	491
SOMORJA SÁNDOR versfordításai (Tin Ujevity: Kolajna 38., Rade Drainac: Erotikon 14., Todor Manojlović: Sanzon	495
CZIRÁKY IMRE: Garas Illés feltámadása	497
DUDÁS KÁLMÁN: Sötét őszei arabeszk. Különös menet (versek) ..	507
REMÉNYI JÓZSEF: Mai amerikai irodalmi művek	508
ILLÉS SÁNDOR: Éjszaka a tengeren (vers)	517
Dr. KOHLMANN DEZSÓ: Az idei Goethe nagydíj nyertese: Dr. Hans Carossa	517
KÁZMÉR ERNŐ irodalmi szemléje: <i>Koczogh Ákos: Expresszionizmus;</i> <i>Franyó Zoltán fordítói művészete: »A Holló«; Maxim Gorkij:</i> <i>Klim Szamgin)</i>	521

JUGOSZLÁVIÁBAN

Egyes szám ára . . .	10 Din
Negyed évre	30 Din.
Félévre	60 Din.
Egész évre	120 Din.

MAGYARORSZÁGON

Egyes szám ára . . .	1'50 Pengő
Negyed évre	4'50 Pengő
Félévre	9'— Pengő
Egész évre	18'— Pengő

Cena: Za celu godinu Din. 120.— pola godine Din. 60.— 3 meseca Din. 30 — Pojed. broj Din. 10. -

TANU-ÉVEK

(Regény — Folytatás)

Amit én a szocializmusról irtam, az a lezárt Tanunak nagy büszkesége. Szép bizonyíték rá, hogy az ösztönember, aki a szellem más területeit igazán áttekintette, a politikába sem szől át ostobán: s politikai eszméi — az eszményekben sokkal több igazolást találnak, mint a hivatásos politikusok bujkálásai és csuszkálásai. Sztalin és Hitler közt Gálék sem gondolkozhatnak ma más-kép a szocializmusról mint én akkor s furcsa elégtétel, hogy a L'ordre nouveau ifju cikkirója mikor az Anschluss utáni Magyarországon végigné, a magyar ifjuságról irt cikkének csaknem a felét ép »minőség szocializmus«-omnak szenteli, melyre én munkássá-gomnak egy huszadát sem szántam. De Bóka mondata nem is mondat volt, hanem mozdulat: kéjes inzultus, melynek célja s értel-me Gál arcáról volt olvasható, elvörösödve nevetett s csuklott az élvezettől. Nekem ott, abban a szempillantásban, Proust egyik je-lenete jutott az eszembe: a barátnő — perverz szertartásukban — arra kényszeríti a hatalmába került lányt, hogy imádott apja fény-képére köpjön. Valami ilyesmi történt itt is s én a leköpött élő fénykép, szellemi apja mindenikünknek — megszegyenülten áll-tam egy szertartás közepén, amelytől iszonyodtam.

Gál néhány nap mulva hazautazott s a szekszárdi kórházból irt siránkozó leveleket. A szive napról-napra rosszabb és tele van halál-szimattal. Valami asszony is jött föl Tolnából: az is nagybe-teg híret hozta. Mégsem hipochondria hát? Az idegesség egy endo-carditist takart, amely esetleg halállal is végződhetik? Elfelejtettem utolsó együttlétünk rossz ízét s csak a tudásszomjas, nagy jövőre készülő fiu volt előttem, aki tehetetlenül és elkeseredve vergődik egy jégtömlő alatt. Mivel szent hitem, hogy szellem emberébe az orvosságot nem annyira a szájon, mint inkább a lelken át kell betölteni, elhatároztam, hogy Felsőgödről én is beállok orvosai közé. Nagy örömet akartam okozni, jól odakötni az élethez s »lel-kesedéssel kenni a lelkesedés sebét«. A hatodik szám tizenhárom levele közé (Világnézet) egy nekiszólót is beiktattam: fiatalember, aki még semmit sem csinált, csak hallott és tanult, ekkora ajánló-levelet, szellemi ajándékot, jótállást kész írótól, azt hiszem, soha-sem kapott. Gál levelében a kötet más cikkeit dicsérte, ettől igye-kezett meg nem illetődve lenni, később azonban, mint Fülepleh irt leveléből látom, mégis csak ezt tartotta maga elé — névjegy he-lyett.

Az ifjuság így hát egyelőre kihült vagy kidőlt mellőlem s az első évfolyam utolsó számát elődök, kortársak és utódok nélkül készítettem el, végleg eltokolva. A nyár folyamán a Magyar Szemle is elmondta fölöttem ítéletét. A fiatal judeo-neo-humano-katholikus, akit Szekfü Gyula a Tanu elintézésével megbízott, tul jól végezte feladatát: semmit sem hagyott meg belőlem némi olvasottságon kívül. Hivatalos tudomány, írócéh, marxi anyaszentegyház, ami csak számított akkortájt, mind végzett velem egy év alatt; én azonban remény és csalódás viharai után egész nagyszerűen éreztem magam ebben reménytelenségben. Májustól novemberig a felsőgödi kisházban laktunk. Ez a bájos kétszobás viskó a magunkültette jegenyék alatt a legjobb csigaház volt, melyet író a hátára vehetett. A természetben én természettudományi képzettségem ellenére — babonás vagyok. Mint a bicsérdysták, ételeinkben mérgeket és elixireket gyanítok; mint a varázssvesszősök, a föld felett rontó és sarkalósugárzásokat. A levegő oxigén és nitrogén, mondja a vegytan. De mi minden még ezeken kívül. A felsőgödi például, melyben elég huszonnégy órát lennem, hogy ujjászülessek! Alattam száraz homok nyeli s veri vissza csillogó növények közé a napsugarat: két fény közt él itt az ember, a földé és az égé közt s a közeli víz, átellenből az erdők, körül a gyümölcs mind ott illatozik észrevétlen a gyulékony szárazságban. Mialatt pályámnak, úgy látszott, örökre befellegzett én boldogan dolgoztam a parányi verandán; hároméves szerződése volt a Tanura, azt kihasználom, mielőtt örökre elnyomnak.

A legtöbbet matematikával vesződtem odakinn. Szellemi körzelelméhez az új, fizikai világkép ismertetése hiányzott a legjobban; s én nem akartam felületesen hozzászólni. Valaha foglalkoztam analízissel — most nekibusultan küzdöttem föl magam ujból az Einstein elmélet megértéséhez szükséges Tensor számításig — francia szakkönyvből tanultam a quanták régibb s újabb elméletét, — mint ma megállapíthatom, nem valami tartós eredménnyel, de mégis elég elszántan ahhoz, hogy a Fizika átalakulásáról szóló tanulmányommal a Tanu matematikus olvasóit is meghökkentsem. A »Világnézet«-ben: a dunai szocializmus álláspontját fogalmaztam meg marxizmussal, fasizmussal és katholicizmussal szemben — az irányok képviselőihez intézett levelekben. A kert: mint világnézet ebben a levélsorozatban bontakozik ki először »Bizony kertész elvtársaim — fejezem be tréfásan az egyik levelet, itt a felsőgödi dombokon és Európa egyéb dombjain, — csak összefogni hát s úgy visszahatunk a gazdasági alapra, hogy rózsába és vajbabbá borul a világ«. A Hiányzó arcképekben a kritikától bucuszom: Csáth Géza, Kaffka, Füst Milán, Juhász Gyula, Kodolányi jellemzésével egészítve ki s zárva le magyar író-albumom.

Tájékozódás és bírálat műve ezzel nagyjából kész is. Az esszé, mint műfaj, nem elégített ki többé, nagyobb boltu munkákra gondoltam, amelyekbe időtállóan dolgozhatom bele a portyáimon gyűjtött vagy megismert anyagot. Az első ezek közül a nagyobb művek kö-

zül egy Európai irodalomtörténet lett volna. Egyike volt ez első irodalmi terveimnek. Még 1927 vagy 1928-ban jelent meg Juhász Andornak egy igen gyenge kompilátuma: a Világirodalom története. Róla írt bírálatomban Babitsnak ajánlom, hogy pályája alkonyán ezt megcsinálja, — de magam is foglalkozom vele ettől fogva. 1930-ban első kritikusi holtpontomon, újból előszedem; Babits-sal is beszéltem róla, de határozottan lebeszélte. E nyáron érettebben, újból itt a terv: a nagy európai népek »belépését« akarom megírni a görögöktől, németekig, oroszokig, skandinávokig az európai szellembe; egy erdőégésnek fogva fel a kulturát, mely mindig szüsz erdőket, új vagy legalább megújított népeket követel a csucsteljesítményekhez. A hatodik számban Ariosto, Rabelais, Montaigne arckép már ehhez a »készülő könyvhöz« vázlat.

Igy zárult le a Tanu első évfolyama más kertben, de ugyanabban termékeny hangulatban, mint amelyből egy év előtt az első szám kiröpült. Azt hittem ez a hangulat most már megingathatatlan, mint a gyümölcsösök augusztusi csöndje — azonban néhány hét kellett csak hozzá s mindent elfutt és szétzilált a legnagyobb földi vihar: a politika.

7.

Mi magyarok a háboru óta egy világnézeti indukció áldozatai vagyunk: a magunkon termelt áramot kívülünk ingadozó mágneses terrek hatása zavarta meg. Kevés őszinte érdeklődés önmagunk ügyei iránt — rengeteg befolyás kívülről: nem a sors tett bennünket világtörténelmi erők labdájává, mi nem tudtunk mások lenni. Egy pápaszemes kigyó emelgette valahonnét mindig a fejét, s ha az ember a bajtársai szemébe akart nézni, azok mindig a kigyón voltak, sosem ő rajta. Mennyire más fejlődést vesz egész újabb történetünk: ha 1918 októberében a világforradalom eszméje a hisztérikus agyvelőket meg nem büvöli. Minden módunk megvolt a magunk megreformálására, nekünk a kigyó sugallata kellett, — az események élén akartunk nyargalni s vásároltunk magunknak világforradalmon magyar elnyomatást. Ahogy ennek a zűbbsadága 1925—30 közt lassan fölengedett: már megint nem magunkra, hanem a kigyóra ügyeltünk s öt éves terv, világválság, Oroszország — rebeztük megbüvölten. Nálunk van, ami van, a játék azonban Európában dől el s végül is azok leszünk, amivé Európa tesz. Minthogy pedig Európában Hitler győzelméig mégiscsak a marxizmus volt, ami haladt vagy haladni látszott, írók még a tehetségük nem sem mertek vagy akartak hinni, ha az a marxista uszó mesterek övéről lekéredzett. Szégyen visszagondolni rá, milyen gyenge fráterek gyámkodtak akkor a marxista egyház nevében elsőrangú alkotókon. Egy utolsó itéletre készült mindenki; azon akart jobbra kerülni, miután előbb állhatatosan baloldalt állt. Alig emlékszem kortársaimra, aki ennek a chiliazmusnak be nem hódolt: a leghangosabbak, sőt legfenyegetőbbek pedig ép azok voltak, akik most

egy új kigyó büvöltjeiként hangoskodnak. Nemcsak hogy a magyar sorskérdésekhez nem lehetett a mindent denaturáló marxista tolvajnyelv nélkül hozzászólni, de még az a szelid ajánlat is, hogy legalább mi magyar írók őrizzük meg belátásunk függetlenségét, az irodalom önkormányzatát — veszedelmes fenyegetéseket vont maga ellen. Az elfogultság kötelező volt; az igazságszeretet: polgári kibuvó.

Nem gunyolódom hát, csak az igazságot mondom, amikor a mi falukutató mozgalmunknak, ha nem is az atyjává, de a felszabadítójává Hitlert teszem. Ha 1933 telén, ami könnyen megeshetett volna, nem Hitler, hanem a berlini kommunisták győznek, — 1933 őszén a magyar irodalmi világ aligha siet az ormánysági magyarok sorsán megrendülni. Hisz még a »magyarság« szó is számüszött volt odáig, — fiatal íróink nemzete a proletariátus volt, nem a magyarság s a »sváb« terjeszkedés elégiáját is aligha tűrte volna el — a faji problémáktól irtózó vészbiróság — Hitler előtt. Az ő győzelmével a helyzet megváltozott. A régi bölcsek nem lettek ugyan egyik napról a másikra nációk; klasszikus kritikuskunk megállapítása szerint már csak azért sem, mert a magyar irodalmat az újabb időben zsidók olvasták s tartották el. (különben is hoi volt akkor még Németország az ő 1938-i diadalától), az új emelkedő büvölet azonban kezdte közömbösíteni a régit; Moszkva már nem, Berlin még nem volt olyan közel s az író merhetett Budapestről gondolkozni. S ez szerencse volt! A magyar földmunkás ugyan nem sokat vett észre belőle, hogy érte mint a világ proletárijaiért vagy szegény bus magyar népért küzdenek-e, a magyar szellem azonban négy termékeny esztendőt s egy hazai színű mozgalmat nyert evvel a cégér cserével.

A Tanunak erre a mozgalomra, legalább a megindulásakor, alig volt közvetlen, eszmei hatása. A Tanuban egy »új nemesség« készült, az új láthatárhoz; a kérdés az volt, milyenek legyünk, hogy a fenyegető feladattömegben a szellem embere megállhasson. A falukutatás ezzel szemben néhány nagy nemzeti betegségünket festette ki, hogy az ijesztő kórképpel a rendszer tarthatatlanságát bizonyítsa. A Tanu képezni akart, a falukutatás, a szó jobb értelmében izgatni; a Tanu az elítélő szót, a falukutatás a tömegekhez, a Tanu inkább a Széchenyi, a falukutatás inkább a Kossuth sarkában járt. Hatni azonban egyik szellemi tünemény a másikra nemcsak — eszmeileg tud. Ami indulatot ébreszt, néha ép úgy mozgást hoz a dolgokba, mint ami gondolkodtat. Már pedig a Tanu (ép a Hitler beiktatta indukciós szünetben) egy hatalmas indulatot rugdalt föl maga körül: az írói féltékenységet. Akármilyen sikeresen törpített a kritika: az eszesebbek utána számoltak s a számadásból az jött ki, hogy a lekicsinyelt egy esztendő alatt mégis csak nagyot nőtt. Mért? Mert nagy dolgokkal, a mi magyar nézőpontunkból mert foglalkozni; egocentrikusan talán, ahogy a gáncs hangoztatta, de hungarocentrikusan is, ahogy a közönség megérezte. A Tanun vették észre a régi igazságot, hogy a nagy eszmék, nemzeti sors-

kérdések az igazi dajkák: rajtuk szivhatjuk erőre szellemünket. Lám, hogy meghizlalták ezt a patvarkodót is, aki az egész irodalmi világtól rugottan s rángatottan akaszkodott az emléjükre. Mit nem csinálhatnak belőlünk, akik mindenkivel összeférünk, akik újságok trombitáival nyomhatjuk el a hangját, akiket bosszus szerkesztők bátoritanak: csináljatok már valami Tanu-félét, különben alig bizonyíthatjuk be, hogy nem volt rá szükség. Az első jel a tanulmányok nagy elszaporodása volt. Dédelgetett novellairók fölháborodva vették észre, hogy a szerkesztők nyájasabbik arca olyanokra süt, akik egy rendes kocsmai verekedést sem tudnának megírni, de a különféle kores műfajokba, mint lirai utirajz, közgazdasági beszély, ismeretelméleti symposion mesterin vagy mesterkénten ügyeskednek. Időnként egy-egy bátorság rohamot is megrendeztek már, bár nehéz volt olyan áldozatot találni, aki nem barát, van némi foga is s mégsem haraphat vissza veszélyeset. Így kaptak oroszánt a nyakukba a jámboran bégető katolikus költők, (csak a költők természetesen, mert az írók közt Földivel is foglalkozni kellett volna) sajnos, a közbük került Mécs László miatt még ez is veszedelmesnek bizonyult, miután a néppal mellett néhány szépiró is felsorakozott. Olyanféle »éca« kellett volna itt, amelyet Kosztolányi talált néhány év előtt a nyelvtisztításban. A magyar nyelv pusztul-romlik, a költő aggódik. Nem romolhatna-pusztulhatna valami más is, az egész magyar nép, esetleg? Csak a hangot kell eltalálni s a költő aggodalmából közügy lesz, több társ aggódóval, mint kötekedővel. Mindenki érezte ezt a szükségét s Illyés úgy futott be a Nyugathoz a maga Pusztulásával, mint szerencsés aranyásó egy új mező első aranyrögével.

Volt valami mesészerű benne: a Mecsek tulsó felén van egy gesztenyeerdő, a gesztenyeerdő alján áll egy papház, abban papszkodik egy nagytehetségű, megtört szívű író, akinek a hivei évről-évre ritkábbak a jóslatai pedig évről-évre feketébbek. Ehhez vetődik be a közügyet kereső vándor, néhány napot ott tölt s fölfut Pestre — az újabb időknék talán legnagyobb hatású irásával. Ezen az íráson én sokat vitatkoztam magamban. A lojális felem lelkesedett: »Milyen gyönyörű; egy ifju író ott vendégeszkedik a pusztuló nyáju papnál, látja a beszögezett kapukat, az idegen nyelv terjeszkedését, az övéi fáradtságát és megdöbben a népen, mely verseihez a szót adta. Most érzi először, hogy hiába tisztul fel az emberiség fölött az ég, ha az ő fajtájának akkorra a föld lesz már ege. Vitázik a gazdával, küzd a végzettel s miután a jósból minden mérget kiszitt — az emberek közé menekül a remeteségből: »magyarok, ez van, ezt láttam, döbbenetek meg és gondolkozzatok a segítségemre. Az illojális felem hosszabban dohogott. »Mindig tudtam, hogy te vagy szegény pihegő, a leggyanutilanabb lélek valamennyiünk közt. A Mecsekbe kellett jutnod egy kis pusztulásért — az írók világában nem is vetted észre a szagát. Fejtől büzlik a hal, de te a fejbűzt úgy látszik megszoktad s csak a farkbűz tud megrémíteni. A szájadat azonban irigylem. Miféle bűvös lehellet,

amely egy furulyából egyszerre három szólamot hoz ki: a hajdani negyvennyolcasok Szegedet járt ivadékainak: nézzétek a mi szerencsétlen magyar fajtánkat, elolvad, kuructestvéreim más népek tengerében; a marxista ellenöröknek; be kell merészkednem az ő ideológiájukban, ez a legnehezebb, de ti ismertek s hisztek nekem; a zsidó sajtó fajvédő kapitányainak: a nagybirtokot okolom, tehát elvonom rólatok a gyűlöletet, némettel ijesztem a magyart, tehát a ti félelmetekkel házasítom össze. Aki olvas téged: azt hiheti egy naiv fiatalember rohant fel az ország sarkából az első megöbbenés lihegésében; valójában egy okos varázsló fúj bele a sípba, melytől az ország tündérei s patkányai mind a nekik tetsző táncba kezdhettek. Ah, nagy mestere vagy te az akusztikának; nem volna szabad zenetermet építeni a te javaslatod nélkül«. Így morgott a gyanakvó felem. Hogy melyiknek volt igaza? Mindeniknek és egyiknek sem. Hat év alatt megismertem Illyést; a legjellemzőbb rá, hogy annak, amit tesz, vagy mond, sosincs egy magyarázata s egy értelme. Nevezd: eszmehősnek vagy körültekintő karriertörekvésnek: ő egyiksem, mert egyszerre mindkettő s ez egészen más, mintha valamelyik vagy mindegyik külön volna. — Ha Ady paraszt-Apollo volt — rá sokkal inkább talál: a paraszt-Odysszeus.

Én a Pusztulás hatásával Debrecenben találkoztam. Debrecen volt akkoriban az egyetlen hely, ahol a fiatal irodalom komolyan vehette magát. Az írók is azért utaztak le ide, hogy huszár hivatást láthassuk. Én is egy ilyenféle emberség-szippantásra rándultam le mindszent körül. De a Hajós-utcai ház, Gulyás Pali udvara s világa most mozgalmasabb volt, mint máskor. Városbeli urak, illőn hallgató s meglepő okosan szóló egyetemi hallgatók jár-káltak ki-be s hurcoltak bennünket szerteszét. Lenn volt Kodolányi János is, aki a fiát Debrecenben taníttatta s most nagy ország-gondban tipegett köztünk, a pesti lángot lélekről-lélekre mártva. Sosem hittem, hogy a haza szónak más értelme lesz előttem, mondta a multévi, haragos marxista, — kéznuyításul. A mozgalom színtője, természetes, a baranyai utirajz volt — a lelkekben azonban a Tanu csendesebb nyomait is megtaláltam. A kollégium diákszobáit látogatva, két Tanu évfolyam is került eléem, erősen szétolvasva; Debrecen átesett a Tanun s most elérte a Pusztulás hulláma: a diákszövetség egyik alvezére nagy radikális fölkelésre készült a vezetőség ellen s a szoba-sarokban csendes önművelők szólaltak meg az én szavaimmal. Ugyanaz a kettő? nézett rám a vallató ifjúság s nekem, aki tudtam, hogy nem ugyanaz, döntenem kellett: összekapcsolódhatnak-e mégis valamiképen.

A Tanuban idáig csak madártávlatból politizáltam. A Tanu nem programot akart adni, hanem egy embert, aki avval hogy olyan, amilyen — már program, ha kell politikai program is. Az első az emberség volt, az volt az igazi kiáltvány, melyet bármikor be lehetett »pontokra« váltani; a pontokhoz emberséget találni már nehezebb lett volna. Ezt a beváltást, pontokra fordítást én idáig csak egyszer kíséreltem el: az alig négy oldalas Uj politikában,

mely a Kecskeméti Hírlapnak volt husvétii vezércikke. Aki a Tanu mély belső egységéről nincs meggyőződve: olvassa el ezt a cikket: amint ez egyszerű politikára alkalmazása egy általánosabb szellemi képletnek, úgy egész későbbi politizálásom sem más, mint ennek az első cikknek a kifejtése. Ahogy a Tanu első számában irtam — én a metaforától haladtam az élet felé s a dedukciónak ez a faja a politikában jobban köt, mint akármiféle fölesküvés. Minden elhatározott lélek meghatározott politika; lévén a politikai érzés épolyan nedveinkből eredő valami, mint izlésünk választása. Öszszeféherhetett-e ez az én »nedveimből eredő új politikám« az új fakukutató vagy akkor még csak pusztuló mozgalommal? Ha az, amivel szemben állok maga is egy határozott természet, mint marxizmus, katholicizmus, fasizmus, akikkel idáig dolgom volt, rögtön kimondhatom a nemet. De ez nem volt semmi ilyen. Egy váratlan zápor volt, a cserépes magyar mederben, víz, élet, mozgás, mely eljut s vagy termékenyít vagy sem. Ép az alaktalansága miatt volt vonzó s fenyegető. Vonzó, mert hátha rákényszeríthetem a magam alakját; s fenyegető, mert hátha elviszi az enyémet is. Ha beleugrok: elmerít, ha elhuzódom tőle, itt hagy s elfeled. De nem lehetne kivüle maradni s mégis irányítani? A negyvenes évek óta nem volt mozgalmunk, amely létkérdéseink mélyébe nézett: most, hogy van vagy legalább mutatkozik — elhuzódhatok-e tőle, csak-hogy a teória szeplőtlen maradjon, míg az élet elfut s nélküle győz, vagy nyakát szegi. Gulyás Pál, aki tanonciskolai tanár is, bevitt az egyik délelőtt az iskolájába: meg akarta mutatni nekem, aki csak polgáristákat tanítok, szörnyetegeit: az inasokat. Miután az épületben szétnéztünk s ő is dolgára ment, én papírt és tintát kértem s piciny irodájába bezárkózva kérdés-felelet formájában szövegeztem meg a debreceni forrongóknak az első irányítást. Délután egy tucat ember előtt ez a szöveg fel is olvastatott. Kodolányi odajött hozzám és a pesti írók nevében kezét fogott, az egyik egyetemi alvezér pedig a cikket kérte el az ő diákujságuk számára. Ebben is jelent meg először, Debreceni Káté címén.

Ami Debrecenben egy font, az Pesten egy mázsa. Nem a feladat lett nehezebb, hanem a lélek, amivel hozzáálltam. Kodolányi meghívott a Centrálba, ahol a megnyüzsdült íróvilág egyre népe-sebb táborozásokat tartott. A nagy jövés-menésben, kabát és aktafáska hegyek közt értelmes vitára alig volt tér és csönd — a »mozgalom« természetét annál jobban kiismerhettem. Két nagy nehézséget láttam mindjárt: nem volt medre s nem volt tiszta eszmei alapja. Ha eredményesen akarunk politizálni, pártot kell csinálnunk, de ha csak politikai eszméket akarunk elterjeszteni, az sem megy egy komoly szerv nélkül, amelyben az eszmék, mielőtt elterjednek, tisztázódnak is. Ilyen párt és ilyen szerv azonban nem volt; vagy ami volt: a Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja s a Szabadság című hetilap, nem sokkal biztatott. Még nagyobb baj volt, hogy akik egykén és földreforomon ilyen szépen összeröfentek; nem vették észbe, hogy együtt menni csak egyetértőknek lehet. A

Centrálba ki a Magyar Szemléből jött, ki a kommunista mozgalomból, anélkül, hogy a multjával leszámolt volna. Most egy ideig együtt mehetünk, aztán majd ráérünk összeveszni, fejezte ki Illyés a helyzetet minden rzmetisztázó vitát elháritva. Alkalmi összefogásokból azonban ritkán születik komoly eredmény, nem is szólva róla, hogy ilyenféle hátsógondolatnak (együk meg az ellenséget, aztán megesszük egymást) az erkölcsi minősítése sem épen fényes.

Mi lehetett az én feladatom itt? Más aligha, mint a meglevő medret (mert újra senkisé megdolt) valamikép kimélyíteni s az összeverődöttöket világnézetileg is egybepofozni. A Szabadságot ismertem: a Szabadság Féja volt. Féja Gézat Szabó Dezső teremtette; minden kortársunk közt benne maradt meg legtöbb a Szabó Dezső tanítványok gözéből és egyoldalúságából. Én a gözt becsültem. Akármilyen rosszul pöfögött időnként, végül is a hétmillió elnyomott magyarért akart pöfögni a nyakánülő-vegyesvérü egymillió ellen. Sajnos Fájában minden kellék megvolt hozzá, hogy ezt a magyar ügyet, amelyre ugyis rengeteg nevetésre vont szája lesett, kompromittálja. Mindig bámulattal töltött el, hogy egy ember, aki egész életét a népnek szenteli, köztük utaz, értük ágál, ilyen kevéssé érthessen a néphez. A pusztuló falusi kulturát, amely százszor inkább merev etikett, örzött mult, mint olvatag jövő; ő még mindig illatos humusznak, éltető televénynek nézte. Turi Danikkal és lángelmékkal, akik a szellem dolgaiban is a félbauszukra tűznek hét-nyolc »intellektuel«-t, amilyen az ő szemében én is voltam. Mint egy barátunk mondta, Féja mihelyt egy faluba beér, rögtön zseni szagot érez. Föl is fedezett egy tucat ilyen zsenit, minden évszagnak volt egy paraszt-Hölderlinje, akiknek a háta mögöl óriási lenézéssel fitymált le bennünket a városiakat. Hogy nem lett egyikből sem semmi, már csak a szerencsétlen beküirtölés miatt sem, azt mindenki tudja. Ez a gyengesége azonban amilyen nevetéséges, olyan menthető is volt; jobban bántott, hogy az irodalmi bírálatot, különben főszenvedélyét, nagyon is politikusmód üzte. Akivel összeszövetkezett: lángész volt, akivel összeveszett: epigon. 1931-ben én a Nyugatban Erdélyin, Tamásin, Illyésin, Pap Károljon, Szabó Lőrincen, Halász Gáboron át jellemeztem a fellépő nemzedéket. Akkor ez a névsor volt bünöm, különösen Illyés és Szabó Lőrinc s Kodolányit kereste rajta rajtan. Ma Kodolányi az epigon s Illyést kéri számon, Szabó Lőrinc átmenetileg lángész is volt, de azóta alighanem megint epigon lett, aszerint, hogy kivel esküdött össze utoljára. Engem, amíg a Nyugatba irtam s a Tanu első évében is tehetségtelen stréberként kezelt, de hogy a Centrálba mentem, vele is nyájasan elbeszélgettem s a lakásomra is meghívtam, a Szabadság egyszerre teli lett heroizmusom dicsével. Féja inkább politikus, nyugtattak meg a barátai. Ő egy nagy gége, aki mindnyájunknál jobban eldörgi, amit belészuggerálunk. De vajjon megelégszik-e azzal, hogy gége legyen? A Nemzeti radikalizmusról szóló cikkemben megpróbáltam őt délibábosságára figyelmeztetni. Nem mondhatom, hogy valami hatása nem volt; kevés írő

írásában találkozom azóta annyiszor a magam gondolattöredékeivel, paraszt-képe is realisbb lett; engem azonban halálosan meggyűlölt az intésért s nem szalad el alkalom, hogy a gége az agyba bele ne marjon.

Zsilinszky Endrét nem ismertem még ennyire, Tamási Áron figyelmeztetett a vastag szivarja mögül, hogy van egy programkönyve, az alighanem tetszene nekem. El is olvastam: a fasizmus egyezkedett benne a marxizmussal s mindenik Verbőczivel. A legerősebb Szabó Dezső nyoma volt benn s Szabó Dezső pártprogrammá tételezve mégiscsak többet ígért a meglevőknél. Az aggasztó itt is a féjizmus volt: több gőz, mint meggondolás. Nemzeti radikalizmus című tanulmányomban megpróbáltam a vadalanyt beoltani. Meghagytam a Zsilinszky kérget, de az új Európa nemesebb ize't loptam alá. Földessy Gyula a cikk megjelenése után elvitt hozzá. Fehér haj, vörös arc, kék szem: ép jövőben volt s már megint rohanóban, mint egy kis Mussolini. A cikkemet is bizonyára futtában olvasta s nem értette mért kellett megírnom, hisz semmi-ben sem különbözik az ő könyvétől. Nem, Zsilinszky nem volt az árnyalatok embere. Kicsit talán meg is volt sértve, a sérelménél azonban föltétlenül nagyobb volt a sietsége. Olyan ember benyomását tette, akit a svungja megtéveszt a képességei felől. Mindent föl lehetett tételni róla, csak öregkori tanulékonytságot nem.

A meder ilyesformán nem nagyon hagyta tágitani magát. A Debreceni Kátén és a Nemzeti radikalizmuson kívül még egy tanulmánnyal bábáskodtam ekkortájt a mozgalom körül. Erre az írásra (Szocializmus és marxizmus) alkalmat a Korunk támadása adott. Egy gazdag kecskeméti ügyvéd Kolozsvárról mint álneves proletár támadta meg a marxizmussal vitázó nyári leveleimet. Elfogultságot és járatlanságot olvasott fejemre, mintha bizony ő kívülről megtanulta volna a katoholikus egyházatyákat, mielőtt a kereszténységet elvetette. A marxizmusról én mégiscsak többet tudtam; főművén, a Kapitalon rágódtam s csalódtam; Sztalin francia kiadását meghozattam s ha százféle szektájukkal nem is vesződtem, az egész irány szellemtörténeti helyét és lélektanát minden bizonnyal világosabban láttam, mint ők. Aligha is feleltem volna nekik; ha az új mozgalom teli nincs álcás elvtársaikkal s szükségét nem érzem, hogy e szimultán játékosokkal az egyik paklit eldobassam. Gondolatmenetem, úgy érzem, meggyőzhette volna őket, ha tisztátlan magatartás gondolatokkal meggyőzhető volna. Azt bizonvitottam be, hogy aki nem marxista, még lehet szocialista. A szocializmus egy Platon óta, a keresztény középkoron át érő irány s a marxizmus annak tizenkilencedik századi elavult alakja. Egy tudományoskodó s mégis tudománszerűtlen gondolkodás mód minden hibája megtalálható benne; indulatoktól fűlő, s szenttelenséget tetető álokoskodásával, (a zsidó resentment tünete) ellenszenvesebb is, mint utópista elődeinek rajongó emberszeretete. A szocializmus azonban tovább árad, ha a marxizmus lesorvad is róla; csak találjuk meg új, huszadik századi alakját, melynek eszméjre nem a

gyár többé, hanem a kert; nem gépállamot akar. bürokratákkal s munkásokkal, hanem a szabad vállalkozások államilag szabályozott hierarchiáját, egy szocialista hűbériség jogot osztó s szolgáltatást követelő bizománybirtokain. Nem, egyáltalán nem volt nehéz megérteni s ha az a társaság meg akarja érteni, Magyarország talán egy forradalmi lépést tesz, ha nem is a tettek, de a politikai eszmék terén. Sajnos, nem lett volna Magyarország, ha megteszi. Valami átszivárgott, de a falukutató mozgalom végül is az maradt, aminek indult. A Tanu lelke nem tudta átjárni.

8.

Figyelni s amennyire lehet terelni akartam én az új falukutató mozgalmat s nem elsüllyedni benne. A Tanu új januári száma is ezt bizonyítja: ez a legterjedelmesebb Tanu szám, hat és fél iv, de a Mozgalom címen összefoglalt három cikk (Debreceni Káté, Nemzeti radikalizmus, Szocializmus és marxizmus) alig egy iv belőle. Mintha csak a Tanu géniusza kelt volna föl a bontott hajú és zaklatott arcú betolakodó ellen, minden hangszerét megszólaltatva, minden motívumát tovább dudolva, csak hogy a be nem hódolást bizonyítsa. A bevezető tanulmány a görög »pajtáshagyományt« élészti s veti harcba, a *Három Kortárs* (Spengler, Maritain, Sztalin) a fasizmus, katholicizmus és keleti szocializmus szellemével küzd, Bethlen Miklósom a magyarságtudomány új boncasztalán fekszik, az Emberi változatokról szóló tanulmány az orvosi és szellemtudományi alkattant, a Kiterjedő világegyetem Eddington könyvét ismerteti, a Két irodalomtörténet a magyar és cseh irodalom menetét hasonlítja össze. Még tizenhárom könyvbírálat is becsuszott Pörje Sándor álnév alatt ebbe a füzetbe s egy regényvtöredék, melyről ugyis beszélnünk kell. Szemmel tartalak, mondták ezek a cikkek a mozgalomnak, de le nem mondhatok magamról; előbb kényszeritelek belé téged a magam látkörébe.

Hanem ha az új Tanu szám tartotta is magát a mozgalom sugallatával szemben — távolabbi terveim mégiscsak alkalmazkodtak hozzá. Említettem már, hogy a Tanu cikkei közben nagyobb művekre is készülődtem: az első egy európai irodalomtörténet volt. Ezzel furcsán jártam: ősszel bejövök Pestre s hallom, hogy a Nyugat már meg is hirdette. Babits írja s a könyvnapra fog megjelenni. Kicsit bosszankodtam, eleinte makacskodtam is: na jó, versenyeznünk — de hát egy Európai irodalomtörténet végül sem »Erdei lak«, amelyenről Petőfi s Tompa versenytzengtek. A magyar szellem ekkora tékozlást nem engedhet meg s a mozgalom engem különben is másfele kezdett hajtani — a művektől a sors, az irodalomtól a történelem-földrajzi hely magyarázata felé.

Már amikor a Centrálban szétnéztem, elijesztett az együtt ülészők politikai tudatlansága. Gőz volt, de tudás alig. Kerék Mihályt és Matolcsyt még a Magyar Szemle nevelte ki föld szakértökké, de milyen piciny szak volt ez s milyen kevésbé lehetett egy

nagy általános történelmi politika, tudás nélkül — igazán érteni is hozzá. Az ő szakértőségükön túl pedig csak a semmi fortyogott ijesztően. Elgondoltam: mekkora készületlenséget olvasott Kemény Zsigmond a forradalom másnapján nemcsak a Kossuth-féle megyei ellenzék, de az Európában járatosabb centralisták, egy Szalay. Eötvös s önmaga fejére. Pedig milyen elmék, mekkorra látkörű emberek voltak azok. Mégis igaz, hogy eszméiket épen csak fölvetették s rendszeresen ők sem gondolták végig, — a februári forradalom a legnagyobb eszmei zűrzavarban érte őket. Hátha ezek a mi »Centrálistáink« kerülnek, ne adj isten, máról-holnapra az események hullámhegyére! — Ezekre mit olvas majd mozgalmuk csalódott krónikása — »Politikai mozgalom politikai ismeretek nélkül nem vezethető jóra. Amelyik mozgalom nem tud husz igazi tudóst nevelni a maga tapintócsápjául, az ne akarion százezreket megszervezni«. Egy Politikai Tudóstársaság terve pendül meg itt már, általános eszmék, Középeurópa, országismeret, harcmodor (propaganda) szakosztályaival. Lehet, hogy az újabb európai mozgalmak ismerője csak nevet erre a filozopterségre. Lenin, Mussolini, Hitler akadémiaikkal törtek-e maguknak utat. A Centrál ifjúságához képest azonban: nagyon is képzett politikai gondolozók voltak ők s környezetükben is többen — s egyszer talán még róluk is kiderül, hogy rendszerüknek emberi nagysággal nem pótolható hibája ép a tökéletlen eszmei alapozás volt.

Én egyedül ehhez érthettem s most, hogy ugys nagyobb, megátámadhatatlanabb művekre vágyakoztam, erre is vállalkoztam. Anélkül, hogy Frobenius Schichsalskundéjáról hallottam volna: egy nagy tudományos sorsmagyarázatra készültem, amely egyszerűs mind kényszerítő program is. »Könyvem ehhez a történelmi helyhez szóljon — irom, — amelyen élünk. Európaiak vagyunk, középeurópaiak és magyarok. Művem gyűjtőlencse akar lenni, amely multunk hármass sugárzását erre a kicsi föltra tereli, hogy ténnyel gyujtson s magatartásunkat a környező hármass jelen fölöl írja elő«. Fényt gyujtani, megvilágítással sarkalni: ez lett volna az új óriási Hármass könyv célja. Egyik jegyzetem a részletes tervet is közölte. Az első rész a mai Európát magyarázta volna történelmi gyökereiből, a második a külön középeurópai sorsot, a középeurópai népek (főleg Lengyel-Cseh-Magyar-Horvátország) összehasonlító történetéből s a tejttestvér népek szociológiájából és néprajzából. A harmadik rész a legbelsőbb magyar udvaré: a magyar mult máig élő korszakaié. »Régi magyarság, szabadságharc előtti magyarság, új magyarság« az egészet egy nagy status praesens fejezte be: országismeret tájrazokban. »A tájhazák szellemét kell tudatosítani egy új enciklopedista műfajban, mely földrajzi, néprajzi és társadalmi eredményeket foglal össze; felkutatja az eleven magyar hagyományt s elkészíti a magyar gazdaság részletes bonc és élettani térképét«. (Nemzeti radikalizmus.)

Ennek a mammut tervnek a közlése, a második évfolyam első számában, általában rossz vért szült. Még hiveim is Szabó Dezső

harminckötetes regényterveire emlékezettek fölötte. Egy kis gunyolódó félelmet is ébresztett. Hátha megcsinálja! Nem, nem csináltam meg. Míg a Tanu első munkatervének nagyjából legalább meg tudtam felelni; ez a második kifogott rajtam. Nem azért, mert megvalósíthatatlan volt. Ha az embererő határán járt is. — a középkor konok tudósai, egyes humanisták, enciklopedisták, akik az életből mindenükkel a szellembé költöztek, nagyobb vállalkozásoknak is a végére jártak. Ennekem az események hágtak a sarkamra; amikor dolgozni vágytam, szerveznem kellett, s a mozgalom, melynek könyvet akartam adni, elpukkant, mielőtt hozzáfoghattam volna. A sebesség volt az átok; ugyanaz, amely az 1830-as forradalom óta Európában, de nálunk különösen mindent elront. Gyorsan és készületlen történik a történet; a szellem alig szerelkedik fel egy helyzetre, már egészen újbán kell széttagogatnia. Az autó vezeti magát, a sofőr ül csak benne. Mit üthettem névbe én is ebből a nagy tervből? Az egész mű vázlatául: az Európa és Magyarország; a tizennyolcadik századról szóló nagy tanulmányt; a magyar önismeretből, amennyi Berzsényi könyvembe belefért. A többi: rom vagy félig felvont fal s ha egyet-mást el is készítek belőle (A magyar szellem történetét, vagy Budapestemet) annak ma már egész más értelme lesz, mint amikor egy hazai, itt támadt s értünk hadakozó mozgalmat akartam felvillanyozni vele.

De ha ez a második Tanu terv látszólag összeomlott is, a hatása megvolt s engem ébűgy elmélyített, mint akikre hatott. Népem sorsa fogott meg általa, hogy aki idáig elsősorban művek és lelkek elemzője voltam — történelem szellemmé képeztem át magam. A második Tanu-terv által rámrótt tanulmányokban éreztem meg először, hogy az életről való gondolkozás fajai közt legkomolyabb mégiscsak a történelmi s az a mélység, melyet a filozófiai gondolkozásnak szoktak tulajdonítani; sokkal inkább megvan a történetiben, ha az ezt a nevet igazán megérdemli. A történelem: az a meder, amelyben minden uszik; széles mint az enciklopédiák s mély mint a végzet. Akármiféle agyvelő, kritikai, természettudományi, politikai, ha elégedetlenségiben a magánál nagyobb szempontokra éhez meg, ösztönösen a történelem felé fordul. A filozófia kivezet az életből, a történet belevezet. A lényegnél vagyunk, nincs lejjebb; ez a nagy benyomása az embernek csak akkor lehet meg, ha történetileg érez. Ha senmi mást nem nyertem volna ezzel a második Tanu-tervvel, csak azt a »sorsnyomást«, amellyel az Európa és magyarság az első év »enciklopedista« Tanujánál vagy Berzsényim régiebb tanulmányaimnál nehezebb, már érdemes volt erre az új Tripartitumra készülődni. De volt más gyümölcs is. Ez ragadta meg Sárközi György figyelmét, amikor egy Európátörténet megírására fölbiztatott s ha ez a mű megint töredékben maradt is, annyi nagy olvasóélménven, szépirodalmi csíron kívül, ennek köszönhetem idáig legkifejezőbb munkám; a VII. Gergety is.

S hogy akár maga a terv, akár a Tanu gyakorlatja az új mozgalomba is belopott egy kis történelmi hajlandóságot, alig ta-

gadható. Népparát mozgalmak, mint a negyvenes évek demokráciája is, keveset hederitének a történetre, még kevesebbet a történeti igazságra. A marxizmus, melyben e mozgalom egy része iskoláit végezte, egy csinált, papírmáséttörténelmet használt tételeihez szemléltető ábrául. Szabó Dezső, a másik iskola, maga is inkább társadalomelemzést és mítoszt adott, mint történelmi látást. — maradékaiból az ugynevezett zöld káderből legalább ez hiányzott a leginkább. Hogy ily iskolák után, a jövő-csináló irány mégis egyre, észélyezettebben majd felelősebben pislogott vissza a multba — annak történetírásunk felvirágzásán kívül bizonyára e sorsérzék (a sorskérdés szót is ekkoriban terjesztettem el) ragálya is oka volt. Mivel a Hármaskönyv nem készült el; ifju világtörténeiszek közt nem volt nagy egyéniség; a Középeurópa kutatók pedig még egy összegezöképig sem jutottak el, az a történelmi érzék, az egyedül használható Szekfübe horgonyzott le, ami a Tanu-tervhez képest lemondás, de a mozgalom történetén belül: elmélyülés.

Ugyanazokon az oldalakon, ahonnét Európa történetem tervét kiemelte, találkozott Sárközi György a tudományos ország megismerés eszméjével is elsőiben. »Magyarország felfedezésének« a gondolata, történet, földrajz, szociológia, néprajz, közgazdaságtan szempontjainak az összefogása egy-egy »tájhaza« leírására — az imént-idézett mondatban pattan ki először. Tájak leírásával persze előbbre is foglalkoztak földrajzosok, de a táj ismeret, mint egy magyar sorstudomány részfeladata nem szilíthetett meg előbb, mint magának e tudománynak az eszméje. Bizonyos, hogy én nem egészen úgy képzeltem el ezt a »fölfedezést«, ahogy az Sárközi sorozatában s más dolgozatokban később beüött. A Puszták népének fényes példája s az egész mozgalom agitatív természete — megint szembekeült itt az én »önképző« álláspontommal. A falukutatóknak a helyzet tarthatatlansága volt a fontos s ezt akarták rábizonyítani a tájra is, amely így inkább demonstrációs eszköz volt, mint egy darab élet. Egy mozgalom, amely mindjárt születésénél elkövette a hibát, hogy az egykét a nagybirtok következményeként tüntette fel, mert neki a nagybirtok, teljes joggal, ellenszenves volt s önálló kisbirtokkal akarta gyógyítani — csak mert az, megint teljes joggal, rokonszenvesebb, kezdettől ki volt téve, hogy elfogultságában az igazságnak ép azokat a halk sugallatait és intéseit nem hallja meg, amelyekből közügyeink rendezésére hitet és ötletet meríthet. Én az országismertetéstől inkább a Gau szellem öntudatosítását, az eiszürküit Magyarország új kiszinesedését vártam, »helyrajzot«, mely a helyi felelősségérzetet bátorítva inti s a politikusok számára sem annyira izgató-érveket, mint használható ismeretkincset ad, ha a reformra sor kerül s nekik cselekedniök kell. Egy társadalomban, ahol a sok ép rész közt egy beteg is akad, jogosult lehet ennek az egynek tulzó s kíméletlen bemutatása, ahol azonban többékevésbé minden réteg beteg, az egyoldalú kipécézés igazságtalan, a sokoldalú pedig veszélyes. Hogy

kivánunk részvétet az emberektől, ha a reményt megvonva tőlük, magunk taszítjuk őket a cinizmusba. A sorstudománynak azt kell táplálni, hajtatni, ami megvan, a kritika fontos, de nem a legfontosabb.

De ha a mi falukutatóink a gazzal igen sokszor a vetést is learatták, a rendszeres munka a mozgalmon mégis sokat komolyított. Nincs könyve az iránynak, melyről a valósághoz szemmel bíró ember azt ne érezné, hogy az igazság lehet szörnyűbb vagy kedvezőbb, de semmikép sem ilyen, (az igazság szerkezete más) a hajdani falusíratókból azonban mégis csak ez az iskola csinált legalább falukutatókat, ami akárhogy is nagy lépcső fölfelé. S ha az iránynak néhány ifjabb, — a kezdeti hibákból kiláboló alakját nézem — bizhatnék is benne, hogy ez az irány lassan majd csak beletalál a mederbe, melybe mindiárt eleinte látni szerettem volna. A veszedelem: az idő. Három-négy év késésünk van s ezt a történelem aligha fogja megbocsátani. Amire 1935-ben kellett volna beérni, hiába értél meg az Anschluss évében vagy még akkor sem. Látszólag kis dolgoknak, ha azok sorsba és jellembevágók, mint Berzsenyi mondta, rendkívüli lehet a »meszszehatásuk.« Keresd a mi késésünk okát s azok is a kis dolgok nagy következményeit bizonyítják.

A nemzedékek külön zászló alatti szervezkedését elkerülhetetlennek én nem tartom, sablonszerűen pedig nem követelem. Trianon azonban oly iszonyu bemetszés volt, előtte vagy utána kibontakozni annyira más multat, törekvést, élménykört, egyszóval író jelentett, az új hang, új felelősség, új hajlamok zavartalan kihallgatása pedig országos érdekek is olyan rendkívüli, hogy 1931-ben, amikor a mi nemzedékünk első erejében s teljes számban a színre dobbant, én nekem erőltetnem kellett a Trianon utániak független csoportosulását. Ha már akkor támad a magyar közéletben egy független sziget, ahol egymást bátorítva s termékenyítve beszélhetjük le a szívünkről, amit az idő rárakott, a mozgalomnak 1935 kritikus tavaszáig a beérésre négy éve van s nem másfél. A kiválás akkor nem történhetett meg. Eleget beszéltem róia, hogy miért, most csak a címszókat ismétlem el: Baumgarten-díj és marxista felügyelet. A kortársak folyóirata helyett megindult a Tanu. De a Tanu már végzetes szakadást jelentett. Azok akik nem vállalták sorsát, még ha sarkaltattak is tőle, őt magát sem vállalhatták, amint a Tanu sem szoríthatta össze a maga öntudat átképző programját az ő külsőséges társadalom kritikáiukra. Ők az országon kezdték, én magamon — de kezdhettük volna egyszerre mindkettőn, még 1931-ben s az lett volna az igazi! Jó tudni, hogyha ma én végkép ki vagyok ütve, (ugyhogya a Kalangyán kívül nincs magyar folyóirat vagy újság, amelybe egyetlen sort is írhatnák) — kortársaim pedig maguk is bizonyára kétségbeesetten kapnak a fejükhöz, látva, hogy egy autochtón magyar mozgalom számára mint romlik el, talán évtizedekre a terep, annak csak részben volt oka a világtörténelem, legalább annyira a hétévelőtti apró megalkuvás.

Németh László

TIN UJEVITY:

KOLAJNA 38.

*Fujtogat ma ez a felhős ég,
ez a borus téli délután.
Elégtek bennem a vágy-rőzsék,
s szél rázza régi, kopott ruhám.*

*Az uton tőlem hejl elmaradt
dal, költemény — sok-sok tört remény
és álmainra von bus jalat
a szürke köd, mi hull-hull elem.*

*Jajos ridegség ez a puszta rém
és semerre sincs kiut talán.
Nincs fényre virradó nappalom,
sem villámos, dörgő éjszakám.*

*Nincs bennem már se hit, se remény,
mióta kivetett a világ,
csak álmodik szerelmem szegény,
mint egy csokor hervadó virág.*

Fordította: SOMORJA SÁNDOR

RADE DRAINAC:

EROTIKON 14.

*Nagyváros álmos, kis hotelszobája:
a faltapétán kínai madár.
Halott virradat, véres álmok és
bódult szemek poros, piszkos mája.*

*Szürke külváros, tizedik emelet,
az utcák hosszu, csuszó-mászó férgék.
Üres ifjuság az élet hajnalán,
kiszivott csontok és remegő térdek.*

*Olyan busan zug az álmok kórusa
és szomorú az ébredő tavasz,
az álszemérmes, undok és riasztó
világ zokogó májusa.*

Fordította: SOMORJA SÁNDOR

TODOR MANOJLOVITY:

SANZON

*Ma könnyezett a kék ég s repked
a bodzák tarka illata.*

*(Ó diszes, dus, dalos kertek
gyémántos harmata.)*

*Ábrándjaim — sok tarka lepke —
tétovázva szállnak tova.*

*(Szárnyukat sűrűn belepte
az álmok himpora.)*

*Fölszálltak s most busa-balgán
röpködnek ég és föld között.*

*(Villog rám egy rőt amalgám
— bánatok, örömek —)*

Hová jutnak a fehér szárnyak?

Elérik álom-tanyájuk?

*(És amíg könnyezve vágyanak,
kacag a nap rájuk.)*

*A sok apró lepke — egy remény —
kérdi, kutatja az utat.*

*(És míg keresik őt, a fény
csókolja szárnyukat.)*

A bus árnyak raja végre

*lesuhan a bodzafára,
hol őket örök mézével
a földanya várja.*

Fordította: SOMORJA SÁNDOR

GARAS ILLÉS FELTÁMADÁSA

A három bojtárlegény nagy iparkodással terelgette a gulyát delelőre.

Garas Illés, az öreg számadó gulyás szóltanul nézte vergődésüket. Bozontos szemöldöke alatt néha fel-fellángolt savószínű szeme villanása. Azzal igazgatta az egészet. A gulyát is, meg a bojtárokat is. Hogy aztán látta, miszerint minden elintéződik a maga rendjén, tempós lépésekkel megindult a szárnyék felé. Leterítette a földre a szűrét és a szűr ujjából kiemelte a piros babos kendőbe csavart tarisznyát, melyben a »száraz paprikást« tartotta. Kifordította tartalmát a szűrre, kinyitotta hatalmas bicskáját és letette maga elé.

Akkorra már ott állt a három legény is. De még vártak.

Garas Illés még kászalódott egy kevéskét, aztán széles mozdulattal olyan nagy keresztvetést kanyarított magára, hogy egy kolduló barátak is becsületére vált volna. A legények is hányták a keresztet és nagy hangon mondták a miatyánkot is vele együtt. Hogy aztán a végére értek, Garas Illés térdre ereszkedett. A többi elhallgatott. Tudták, hogy ilyenkor, amikor az öreg letérdel, a »Lélek« szól belőle! A »Lélek« pedig csodálatosan szép imádságokat mondott Garas Illéssel! Olyan csodálatos szépeket, hogy az, aki csak a régi hallomások után ismerte »Bicskás« Garas Illést, pandurokkal való hajdani verekedéseit, szép kocsmárosnék szoknyája körül való legyeskedéseit, lókötéseit és a »talált« marhák körül való gyanus, de igen gyakori és szerencsés eseteit, annak ugyancsak leesenék az álla az ámulattól, amikor meghallaná »Istene« Garas Illés léleksugallta imádságait!

Most is, hogy térdreesett a miatyánk végén, kitérta két kezét és a magasba emelte, úgyhogy bő ingeujja leomlott a vállára és csupaszon hagyta inas, eres és belső indulat erejétől reszkető kezeit. Vonagló szája félig kinyílott, s míg szurós szeme pedig felakadt a magasban, úgy tetszett, a szárnyék rudjának végére akasztott köcsögön, csak lihegett.

Aki először látta, szinte megrémült, de a bojtárgyerekek közömbösen álltak mellette, nézték vele együtt a magasba akasztott tejes köcsögöt. Pelle Gyurka ugyan hamarosan lecsusztatta tekintetét a titokzatos köcsögörről s addig csusztatgatta mindig lejjebb, míg fel nem akadt bűnös, akarom mondani: éhes pillantása az elébük terített szűrre borított száraz paprikáson s ott egy kövérebb falatnál végleg megállapodott. Akár Garas Illés szeme a tejes köcsögön. Csak annyi volt a különbség, hogy a lihegő öregnek a nagy

nézésben már kiszáradt a torka s kicserepesedett szintelen szája-széle, míg Gyurka szája szélén a nagy kivájalomtól minduntalan kikivájalozott egy-egy kövér csepp a nyálából. Alig győzte nyelgetni.

Percekig tartott ez a mindenképen különös némajáték, míg végre Garas Illés lihegő melléből felhördült a szó.

— ... Gyura... eredj a faluba, de tüsként... oszt jelentsd Péter bátyádnak, hogy estére a gyülekezetbe ott leszek..., ott legyenek..., mert nagy mondanivalóm lesz!

Hogy aztán több szó nem esett, Gyurka utolsó pilantást vetett a száraz paprikásra és szó nélkül indult a lovához, mert igen nagyhatu volt az öreg és nem igen beszélt kétszer.

Igy esett aztán, hogy amikor aznap este Jámbor Péter házában a »tisztá szobában« összegyültek a »hivók«, Garas Illés is ott ült a kemence padkáján magába roskadva. Üveges szemmel nézett maga elé, mintha még mindig maga előtt látná azt a szárnyék tetejébe akasztott köcsögöt.

A szoba közepén két szál gyertya égett, az világította meg a szobát. A gyertyával szemben az asztalfőn Jámbor Péter ült, a hívők legöregebbike, az, aki Garas Illést is megtérítette. Előtte vas-tag, avittas táblája, öreg könyv.

Péter bácsi megnyálazta ujját és felütötte a könyvet az első lapon.

»MAKULA-NÉLKÜL-VALÓ«,

TÜKÖR

Melly

AZ ÜDVÖZTTŐ

JÉSZUS KRISTUSNAK

életét, ugy keserves kinszenvedését is, és halálát
adgya elő.

Hatodik és megnagyobbított kiadás.

Nyomattatott

B U D Á N N

A Királyi Magyar Universitás Typographiájának Betüivel,
és Kölcségével

1806. Esztendőben.

Ezt csak ugy magában olvasta el félhangosan, hogy begyujtsa szemét, nyelvét az elkövetkezendő olvasásra.

A szobában nagy volt a csendesség. Csak néha-néha sóhajtott fel egyik másik hívó: Hjjaj Istenem!

Hogy aztán kisvártatva Péter bácsi észrevette, hogy együtt van a gyülekezet, felemelkedett és megszólalt.

— Testvérek! Ma esti gyülekezetünket Illés testvérünk különös kívánságára hívtam egybe. Ma délben, verőfényes nappal süggallatot kapott a Lélektől, majd menten le is adja.

Garas Illés átszellemült arccal állt fel a padkáról.

— Testvérek — kezdte reszkető hangon — tudjátok mindannyian, ki voltam. Loptam, csaltam, paráználkodtam világéletemben. Azt is tudjátok, ki lett belőlem. A Bicskás Garas Illést manapság Istenes Garas Illésnek nevezi a falu. Azóta van ez, mióta a Lélek szólt hozzám. Mára délben világos nappal szólt nekem, hogy aszondja:

— Illés, meddig csalog az Istent még?

— Mondom én:

— Könyörületes Istenem, én avva! vagyok, hogy már felhagytam az ilyesfélével!

Aszondja:

— Nem úgy, Illés! Nem elég az, mára azt mondani: Uramisten, ha tegnap szöveget vertél a kezébe! Ha te keresztre tudtad feszíteni őt a bűneiddel, feszítsd most keresztre magad, bár megtudod, mi az! Feszítsd magad keresztre!!...

Az utolsó szavakat már ordítva mondta.

— A feleségem, a Mária — folytatta elfuló hangon — tudhatjátok, nem jár közénk. Mikor ezt a látomásomat is elmondtam neki, menten a paphoz szaladt, hogy leadja neki.

— Mit szólt a pap? — szólt közbe az egyik.

— Mit szólt volna? Kicsufolt. Azt mondta, a magamfajta embereknek nem jelenget meg a Lélek, de ha megjelenne, akkor is azt mondaná, hogy vén bűnös, eredj gyovonni, meg fizess vissza az ellopott jószágokat! Ezt mondja a pap! Mintha ő nem olyan ember lenne, akár én is e! De nekem a Lélek mást mondott! Megmondta: feszítsd magad keresztre!!...

Most hirtelen újra elhalkult Garas Illés hangja, szinte csak suttogta maga elé a végső szentenciát:

— Én meg hallgatok a Lélekre, mert sok az én bűnöm... oszt... csak annyit akarok... mondani..., hogy én meg is teszem azt, amit a Lélek mondott! Azé hát most arra kérlek Péter testvérem..., kiannád-e az udvarod hónap délutánra, hogy az udvar végibe körösztre feszíjsem magam?

A hívők megdermedve tekintettek a beszélőre.

— A körösztnek való fa, meg a hozzávaló szögek az én köcsigemre mennének — folytatta — most már csak segítsig hibádzik! Ha van a gyülekezetü, aki vállalja, jó, ha nem, akkó napzámba fogadok akárkít!

A nagy határozottsággal kimondott szavak nyomában valami különös csendesség ült a szobára. A levegő megtelítődött valami sajátságos, megnevezhetetlen erővel, izgalommal. A pislákoló gyertyalángok szinte megreszkettek belé. Az izgalom lassan olvadt fel a sugdosó beszéd zsbongásába.

Nagy Panna néni végre is határozott kérdés alakjába öntötte az izgalmat.

— Aztán... Illésünk..., csak úgy képlag értelmezted, amit szóltál, vagy...

— Nene, — felelt rá gyors határozottsággal az öreg— megmondtam: a Lélek szólt, nekem szólt, nem másnak, megértettem, meg is teszem!

Jámbor Péter eleinte tanácstalanul babrálta a keshedt könyvvel, majd feltette pápaszemét és lapozgatni kezdett.

Toklász István, az alvégi papucsos, a régi népvezér, aki a hívők közt a legjobb szónoknak számított, kipirulva szólt közbe:

— Az ősi egyház ezrével termette a vértanukat! Elvhűség hiányzik a mai világból, azért olyan nyomorult. Azért él a mi gyülekezetünk az ősök egyszerűségében, mert nincs közösségünk a templomosokkal! Elvhűség kell ide! Ha tehát Illés testvérünk úgy mondja, hogy tisztán értette, mit mondott neki a Lélek s ha szíve elszántsága a Lélek parancsa felé hajtja, ám legyen! Én ha kell, segítek is! Hadd lássák a templomosok, hogy a gyülekezet tagjai előtt nem a siralom völgyének élete az élet, mint náluk, hanem...

Jámbor Péter közbeszólt:

— Minek előtte erről szólnánk, olvasnék valamit.

Elcsendesedtek mind. Az öreg olvasni kezdett a szétnyitott könyvből.

— Miként feszítették Urunkat a keresztre? Kivánnám, hogy Urunk fájdalmát, mellyet szenvedett, jól szivre vehessük. De ne úgy elmélkedgyünk róla, mint régi dologról, hanem mintha a hegyen állván, szemtől szembe néznénk.

A földes szoba levegőjében úgy uszott a halk, rekedtes hang, mint a tömjénfüst. Az öreg könyv véres részletességgel tárgyalta a nagy dráma minden kis epizódját.

— ... »szemei a kalapács minden ütésére felfordultak, testének még belső részei is megrezzentek. Amint a vasszög kezén áthatott, magával vitt a fába egy darab csontot és inat is...«

Jámbor Péter öreg torka kiszáradt az olvasástól is meg az izgalomtól is, mire a fejezet végére ért. Becsukta a könyvet és megállt. De még le sem tette a poharat, megszólalt Garas Illés nyugodt, szinte közömbös hangon:

— Jól ismerem én a vér színét! A magamét is... jaj..., a másét is. Nem sajnáltam a másét, bevallom; nem sajnálom hát a magamét sem! Talán a Lélek is azért követeli így tőlem...?! Azért hát holnap virradóra kívágom az ágacafát, akiből a köröszt lesz, aztán meg...

— Megállj, testvérem — szólt közbe Jámbor Péter — Ismered az írást magad is. Jól tudod, irva van, hogy a császárnak is meg kell adni a magáét! Ami úgy értetődik, hogy igazi hívő mit sem tesz a hatóságok akarata ellenére. Már pedig, ha mink téged holnap megfeszítenénk, hát abba beleszólna ám a hatóság is. Baj származnék abból!

De Illés bácsi nem hagyta magát!

— Nagyon is gondolkodtam én ezen, Péter testvérem! Azért hát holnap délelőtt felkérem a gyülekezeti tagokat, legyenek segítségemre abban, hogy a nekem szóló Lélek szavát végrehajthassam. Akarom, hogy tudja a többség is az egészet! Meg a templomosok is a plébánosokkal együtt! Akarom, hogy ott legyenek! Akarom, hogy lássák, hogy hallgat Garas Illés a Lélek szavára! Hadd lássák az urak is mind, hogy Garas Illés, ha szegény ember is, de ember! Aki amit föltesz magába, azt megteszi! Mitü ellenkezne az öreg jedző? Hát kit feszítenek ott, engem, vagy ütet? De különben is tudja ő azt, hogy miuta abba hagytam a régi életem, megtettem én is neki, amit csak lehetett. Vinsígemre a kórmány embere is lettem, csak hogy ne ellenkezzek senkivel. Meg köll neki engenni! Megmondjuk ott neki, hogy teljes szabadakaratbu lesz a megfeszítés, oszt le van! Ha valami istentelen fölakasztí magát, az se kőr rá külön engedélyt. Itt pedig nem istentelensígrül, hanem vezeklési megfeszítésről lesz szó, mer a Lélek szava szerint jóvá akarom tenni a magam büneit, meg a faluéit is! Ilyesvalami meg nem igen történik manapság sehun. Még a falu becsületire se lenne szégyen az ilyesmi! Se a hívőkére!

A keményen és nagy meggyőződéssel leadott argumentumok után nem esett több közbeszólás.

Reggel nyolc óra után hat csendes mozgásu, ünneplőbe öltözött férfi kopogtatott be a jegyző aijtáján.

A jegyző a tapintatos bánásmód embere volt, különösen akkor, ha olyan jámbor, a légynek sem vétő emberekről volt szó, mint teszem azt a hívők jelenlévő képviselote is. Igy hát a legnyájasabb hangján kérdezte meg, mi járatban vannak?

Hogy aztán Jámbor Péter szeliden duruzsoló hangján leadta a tényállást: a hívők, illetve Garas Illés, akarom mondani: a »Lélek« különös kívánságát, majd, hogy hanyatl nem esett. Visszalépett íróasztala mellé, leült a kényelmes karosszékebe és fuldokló nevetésbe kezdett volna, ha nem metszi el nevetési ingerét Garas Illés feléje dobott hideg, határozott tekintete.

— De emberek, az Isten szerelmére, hogy képzelik ezt maguk? Hát ez lehetetlen! Hát ez örülség! Hát... hát ezt jogom sincs megengedni! Ezt meg fogom akadályozni! De hogy is gondolhattak ilyent?!

Garas Illés válaszolt:

— Ezt én nem gondótam, hanem parancsolatban kaptam! Olyan valakitől, aki nagyobb ur, mint a jedző. Aki tudja, miért

ad ilyen parancsolatokat, ilyen magamfajta, szegény embernek, ilyen bünösnek. Én nem kérek engedélyt, ha nem akar adni, de hogy megteszem, az biztos! Ha hiszi, ha nem! Ezt én mondom, Garas Illés!

A jegyző meghökkenve nézett az öreg lángoló tekintetébe. Láta, ennek fele sem tréfa. A körülötte lévő szelid tekintetű társaság csökönyös hallgatása pedig beszédes bizonyága volt annak, hogy ezek segíteni is fognak a vén gulyásnak az önkéntes mártírságban. Hirtelen leleményességgel hangot változtatott.

— Meg aztán, nézzék, az ilyesmi nem is az én hatáskörömbé tartozik, hanem a főbíróéba. Azért legjobban szeretném, ha maguk, mint törvényt tisztelő emberek bemennének a főszolgabíró urhoz és tőle kérnének erre engedélyt és belecselezést. Mert ugy-e, a törvény az mégis csak törvény! Az írás mondja!

Jámbor Péter szeliden visszhangozta a jegyző mondókáját:

— Megértettük a szót, jegyző uram, hogy a maga hivatala kicsi ehhez a nagy ügyhöz. Hát nem kis dolog ez, amhá biztos!

— De hogy ki fog teljesenni, ammeg biztos bizomos! — vágott rá Illés bácsi.

— Ha a főbíró ur írásbeli engedélyt ad, nekem nincs szavam ellene! — szólt a jegyző.

— No, akkó semmit tovább, hanem én menten befogok, oszt így, ahogy vagyunk, megvünk igényest a városba a föllebb való hatalomhó! — jegyezte meg Szappanos Tamás.

A jegyző helyeslőleg rájuk hagyta s nagy nyugalommal bucsuzott el tőlük, de mihelyt betették amazok maguk után az ajtót, sebtiben levelet kanyarított és lovas küldönccel küldte be a főbíró-nak Garas Illés mártíromkodhatnékjáról a jelentést.

Régimódi, öreg magyar ur volt a főbíró. Az alföldi, régi betyárvilág egyik legalaposabb ismerője. Ráday keze alatt inaskodott valamikor, úgy mesélték. Amikor hát kezébe vette a levelet, kissé hátradült karosszékében és mosolyogva maga elé próbálta varázsolni a régi Bicskás Garas alakját. Mosolygásán látszott, hogy nyomon van már, ismeri! Nagyobb bizonyosság kedvéért azért kinyitott egy öreg szekrényt s annak legmélyebb zugából előkerített egy öreg, régi aktacsomót. Maga elé tette s nekifeledkezve olvasgatni kezdte a fakuló írásokat. Ebben a nagy nekifeledkezésben zavarta meg egy déltájban a megérkező deputáció kopogtatása.

Nem kínálta meg őket helyyel. Kezet sem fogott velük. Rídeg, mondhatni szigorú arccal hallgatta végig Jámbor Péter kenetes előadását. Meg sem lepődött a hallatlan kívánságon. Mikor az öreg elhallgatott, csak annyit mondott nekik:

— Maguk most kimehetnek! Garas Illést külön akarom kihallgatni!

Aztán, hogy kettesben maradtak, szótlánul mutatott az öregnek az asztal melletti karosszékre. Az zavartan ült le. Mással min-

Czirák Imre: Garas Illés feltámadása

denkivel farkasszemét játszó tekintete most csökönnyösen nézte a szőnyeg cifraságait. Hallgattak.

— Ismersz-e még, Illés? — szólalt meg a főbíró mély basszusán.

— Ősmerem a tekintetes urat.

— Megöregedtünk.

— Meg.

— Mikor is beszélgettünk utoljára?

— Van vagy harminc esztendeje!

— Mikor a Piros Pannát agyonszurta az ura...!

— Akkó.

A szaggatott párbeszéd minden szavát hosszas hallgatásba ágyazták bele.

— Feketébb volt a hajunk még akkoriban, ugy-e?

Garas Illés nagy szünet után felelt rá:

— Piros Pannáé még feketébb volt!

— Van-e család, Illés?

— Nem érdemeltem meg az Uristentől.

A főbíró nem felelt rá rögtön, hanem az asztalán lévő öreg iratsomók után nyúlt.

— Tudod-e, Illés, mik ezek az irások?

— Nem tudhatom, tekintetes uram!

A főbíró feltette pápaszemét és lassan beszélni kezdett:

— Ez az irás arról szól, ki költötte el valamikor az uraság híres sárga kancáját...

Az öreg felkapta fejét, de nem szólhatott semmit, mert amaz folytatta:

— ... Ez meg Péter Fercsi megbicskázásáról beszél... Emez meg arról, hogy szedték el a portékát a nádas hidjánál a vásárról jövő Stern boltostól...

— Megbűnhődtem értük! — csattant fel Illés.

— ... Ez a legutolsó pedig..., ezt a legutolsót pedig akkor írták a csendőrök, amikor a haldokló Piros Panni utolsó szavait jegeztették!

— Abba én ártatlan vagyok!

— Mindért megszenvetél Illés, mindért megbűnhődteél, csak épen ebben az egyben van még tartozásod, amiben azt hiszed, hogy ártatlan vagy!

— Nekem...?

— Neked! Nagy a tartozásod! Tudod jól, Piros Panni ura halálosan féltette az asszonyát tőled. Ezért szurkálta össze Pannit s aztán felakasztotta magát. Piros Pannit bevitték a kórházba, ahol pár nap múlva megszülte a gyereket s akkor ő is meghalt. Amugy is meghalt volna a kapott sebektől, de előbb megszülte a gyereket... a te gyerekedet..., Garas Illés!...

Az öreg hördülve kapaszkodott fel a karosszékéből.

— Nyughass Illés! Maradj csak ülve és jól fogdöz meg abba a nagy székbe, mert csak ezután jön még a süreje a mondókám-

nak! Minden szavamat hivatalos, pöcsétes írással igazolom, ha nem hinnél a szavamnak! Amit eddig mondtam, azt igazolja, nézd, ez az öreg írás!

Az öreg meredt tekintettel bámult az orra elé emelt papirosra.

— Ez a másik írás még több szomorúságot mesél! A kis lány — mert lány volt szegényke, Ilonának hívták — benmmaradt a lelencházban s mikorra felcseperedett, a városra került. Varrónó lett. Valami szépszavu legény elcsavarta a fejét. Nem volt szegénykének kihez menni tanácsért, jó szóért. Hitt az első simogató szónak. Mikor aztán a kórházban megszülte a fiát, a te unokádat, mérgett ivott, mert nem akarta túlélni a szégyent s nem akarta, hogy a gyereke az ő szomorú sorsát örökölje. El akarta a gyereket is emészteni, de a gyerek megmaradt.

— Az én onokám? ... — hörögae az öreg.

— A te unokád! Palcsi a neve és a városi lelencház lakója ma is! Tíz-tizenegy éves lehet. Egy-két év múlva kiadják valahova inasnak szegénykét, ha ugyan addig valami jószívű, gyerektelen család örökbe nem fogadja. Ha valami jó lélek magához nem öleli.

— Tekintetes uram ...!

— Megállj, Illés, még én beszélek! Hiszen ugy is tudom, mit akarsz mondani! De még én beszélek! Illés..., tudod-e, hogy én elhiszem neked, hogy a Lélek szólt neked? Én elhiszem! — ismételte hangszullyal a főbíró.

— Hát el is hiheti! — lihegte emez. — Tör már esztendők óta!

— Azt is tudom, Illés, hogy a Lélek beszédje nem olyasféle szelid beszélgetés volt, mint amilyent az öregpap mondogat a templomban, hiszen azért is menekültél a hívők közé. De azoknak a kegyetlenségére sem adott nyugtot a szivednek! Mart valami belülről, mar és beszél hozzád kegyetlenül kemény szavakkal, olyanokat, amilyeneket ezek a jámborok fel sem foghatnának, meg sem értenének, mert kemény embernek keményen szól a Lélek is!

— Ugy igaz, tekintetes uram! — suttogta az öreg. Gyötrődöm esztendők óta! És ha a Lélek szól hozzám, az mindennél nagyobb szenvedés! Majd fölvet a tüze!

— És mégsem érted a Lélek szavát!

— Én?

— Te! Keresztre akarod magad feszíteni, hogy odadobd öreg és minden nappal kevesebbet érő lelkedet, csakhogy megszabadulj a Lélek harsogó szavának hallásától! Ne ezt az öregedő testet, hanem dacos, kemény lelkedet feszítsd fel, Illés! A testi szenvedést kiállod te, de a lelki szenvedések elől menekülsz! Piros Pannát elvehetted volna becsülettel, hiszen lány volt, te meg legény! De neked minden lány kellett! Mikor aztán másé lett, akkor meg csak ő kellett! Hányszor feszítetted annak a szerencsétlen asszonynak a lelkét keresztre?!

— Ne mondja már ...! — nyögte az öreg.

— De még a tulvilágon sem hagyta nyugton! Ribanc lett a lánya, a lányod! Eldobta keserű életét, mert nem volt kibe kapaszkodnia! Illés...! Tudod-e, hogy Piros Panna lelke háborgását harsogja neked a Lélek már évek óta! De te nem értetted meg a képlagos beszédet! A maga boldogságát, a lánya keresztre feszített boldogságát, most meg az unokája sorsát kéri számon tőled!

Az öreg felzokogott:

— ... az unokámét...!

— Azét! Aki él még, akinek a sorsát boldoggá tehetnéd bár addig, míg élsz, de mint a Lélek világosan megmondta, ehhez keresztre kell feszíteni magad!

A vén gulyás könnyemosta arcát értelmetlen tekintettel fordította a beszélő felé.

— Fel kell magad feszíteni! A legkinzóbb keresztfára: a guny keresztjére! Magadhoz veszed, kiváltod az unokádat, jól van! De tudod-e mi lesz azután? Talán szembe is, de a hátad megett egészen biztosan kinevetnek. A hívők is talán elfordulnak tőled. Talán eszelősnek tart a falu. De te ezt szó nélkül el fogod tűrni, mert mindenért meg fog vigasztalni, ha egyszer, egyetlen egyszer hallani fogod a véred, az unokád szájából azt a szép szót: édes öregapám...!

Az öreg szeme teleszaladt meleg könnyel, ahogy megismételte a főbíró szavát:

— ... Édes öregapám...!

A főbíró most elhallgatott. Megint nagy csend ült a szobára. A vén gulyás szagatott lélekzele mind mélyebb, mind nyugodtabb lett s mire barázdás arcáról felszáradt a meleg könnycsepp, csendesen nyugodtan megszólalt:

— Én hiszek magának! Nagy, nagyon nagy nyugalom szállt most a lelkemre. Én ezt a nehezebb keresztet vállalom! De a gyereket, az onokámat, azt látni akarom mentül előbb! Azért fölkérem szépen a tekintetes urat, legyen továbbra is jó szíveddel hozzám, oszt igazíjjon el mindent!

— Már igazítom is! — szolt a főbíró és a folyosóra lépve intett a kint várakozó kenetes küldöttségnek, hogy lépjenek be.

Jámbor, de kíváncsi mozdulatokkal törekedett be a társaság. Fürkésző tekintetük rögtön megállapította, hogy valami nagy dolog történhetett idebenn. Azért hát annál nagyobb elszántsággal várták a főbíró szavait. Az végigszalajtotta mázsás tekintetét a társaságon, aztán nagyon komolyan, szeliden, de ellentmondást nem tűrő hangon megszólalt.

— Garas Illést kihallgattam. Megállapítottam, hogy a Lélek szolt hozzá. Megállapítottam, hogy olyan nagy dolgot követelt tőle, amilyent ezen a környéken talán még senkitől! Azt is elhiszem, hogy ellenkezés nélkül hagyná, hogy valamelyikük beverje a szöget a tenyerébe, lábába. Én nem vagyok hívő, de hithű keresztény vagyok magam is. Én tudom és maguk is tudják, hogy a Keresztre-

feszített harmadnapra felámadt! Enélkül a keresztrefeszítés csak egyszerű emberkinzás! Azért hát felszólítalak most Garas Illés — folytatta emelt hangon — jelentsd ki előttem s az itt jelenlévő tanuk előtt, hogy a felfeszítés mellé vállalod-e a harmadnapra való feltámadást is? ...

Az öreg hebegni kezdett:

— ... é... én...?

— Vagy talán maga, Jámbor Péter, vállalná-e a kezességet ezért?

Az még jobban meghökkent.

— ... tekintetes főszolgabíró ur...

— Nohát ezért a felfeszítést nem engedélyezem!

Ez olyan hangon volt mondva, hogy csak hallgatni lehetett utána. Aztán egészen más hangnemben, a mély meggyőződés s mondhatnám tisztelet hangján folytatta:

— De azért Garas Illés ember a talpán! Mégis keresztre vonatja magát!! De nem ágacafából készül az ő keresztje, hanem sokkal nehezebb, fájdalmasabb fából...! De erről a keresztre feszítésről nem fog tudni senki. Csak én meg ő!

Aztán kisvártatva hozzátette:

... meg a Lélek..., aki gondoskodni fog arról, hogy ennek a keresztnek minden fájdalmát bearanyozza, meggyógyítsa a megváltozott lelkek békéje, öröme...

Jámbor Péter és társasága értelmetlenül, szótlankul hallgatta a beszédet, de a szívükbe mégis nagy nyugalom szállt, amikor a meginduló Garas Péter bibliás békességgel csak annyit mondott kimentében:

— Amen...!

CZIRÁKY IMRE

SÖTÉT ŐSZESTI ARABESZK

*Sziluettem szálni korcs kérdések között,
nem csókos asszonyra, de szelid jó hugra
áhitozni, míg lent ködös fákat rugva
nyöszörögtet az ősz; . . . elhibázott, törött
életen tépődni: ma sokkal jobb, rokon
velem, mint késő vak ligetben csókokra
várni valakit, ha sóvár vágyak sodra
éled az idegen s láz gyul a homlokon.*

*De nem sirni; csak rángó szájjal vergődni
férjiasan: úgy sincs a lélekre ir ma,
vagy botor rimeket róni bus papirra
és arra gondolni: vár rám is egy rőfnyi
vak árok valahol . . . vagy talán küszöböm
alá lenne jó, ha valaki, gyilkos port
lopna . . . majd vacogva ágyba dűlni s ott holt
álmokra borulva suttogni: köszönöm . . .*

Dudás Kálmán

KÜLÖNÖS MENET

*Lélek, hasztalan kapkodod magadra
az ámitás hazug szép selymeit,
hogy látnok szemem megóvják a könnytül:
idegeimre bolondul tapad ma
az az ideges, bus lidércü, zagyva
karnevál, mely künn kavarg s föl-fölhördül
az utcák mélyén . . . Kongó nagy hamvedrek
a terek . . . s a fények a ködön köröszkül
egy sötétdalu menetnek derengnek,
s idegen, gazdag áldozatfüst gyanánt:
arany hajukat bontják fölé a fák.*

*Micsoda menet . . . vonul a lombsárga
kődben . . . nő, egyre nő, imbolyg az árnya,
ki tudja, honnan hová vághat át?
csak sodor mindent . . . ki érzi? ki látja?
otromba, barna kapuit most tárja
előtte az est . . . Immár nyoma sincsen — — —*

*Ablakom csöndbe szorosan beteszem:
hold, az ősz, a köd semmit ne hintsen
bus szobámba be gyilkos sejtelméből...
De jaj! egy csontváz árnya a reteszen!
kinek a nesze motoz a kilincsen?
Ajkam jagy, ráng, hirtelen elfehérül,
s míg könnyes arcom tengerembe rejtem,
érezem, szakajt, ránt valami, és végül:
sodródodom sűrű fekete delejben. — — —*

Dudás Kálmán

MAI AMERIKAI IRODALMI MŰVEK

Az irodalom régi problémája a forma és lényeg tisztázása. Forma, szerintem, semmi más, mint a szellem egységének hibátlan technikával megvalósított kifejezése. Központi gondolat vagy érzés nélkül a legkülönb technika sem tudja megakadályozni az alkotás belső lényegének szétbomlását. Viszont technika nélkül nehéz meglegelni a mű céljának fókuszát. Ha már most a mai amerikai irodalmi műveket figyelembe vesszük — s ezen a harmincas évek óta a nyilvánosság elé vitt munkák lélektanát és esztetikai természetét értem — vajjon mennyiben elégitik ki a forma fentebbi meghatározásának feltételét? Ennek az ismertetésnek keretében erre a kérdésre akarok válaszolni. 1928-ban jelent meg Ernest Hemingwaynek »A Farewell to Arms« című háborús regénye, amelyről annak idején a kritikusok, még az európaiak is, a legnagyobb lelkesedés hangján irtak. Közben tiz esztendő telt el, s jöllehet Hemingway nem szünt meg írni, a nemrég megjelent »To Have and Have Not« című regényével igyekezett bebizonyítani, hogy szépiró. A kritika, amelynek a többi között a műalkotás megértése és megérttetése a feladata, meglehetősen elutasítóan foglalkozott a regénnyel. Az egyik amerikai kritikus megállapította, hogy Hemingwaynek ez a regénye elárulta a kezdő író regényét. Gyanus elismerés. Ugyan mi az oka annak, hogy Hemingway majdnem lejáratja magát? Valamikor alaptalanul tulbecsülte a kritika, ma pedig ok nélkül lebecsüli? Vagy pedig valóban elerőtlenedett alkotó tehetsége? A multban párbeszédeinek süritetten dinamikus hangját értéknek minősítették; ma azt írják róla, hogy ez fogyatékoság, s hogy alakjai látszólagos természetességükben is természetellenesen beszélgetnek vagy veszekednek, s Hemingway nyelvé-

szólalnak meg akkor is, ha az író egyéni érzékenységétől távol állanak. Mint regényírót jómagam Hemingwayt sohasem taksáltam nagyinak. Sikeres háborús regénye egyáltalán nem műveszibb Remarque regényénél. Novellairói tehetségét nem lehet elvitatni. Ámde sohasem szolgált rá arra a túltengő elismerésre, amelynek jelzőiben a szélsőségeknek pirulnia kellett. Úgyes és tehetséges, s ez a kombináció, noha fogalmi ellentmondást sejtet, valóság Hemingway esetében. De messze áll attól a formától, amely a lényeggel azonos. S írástechnikájában is több a bevált ravaszság, mint a forma magától értetődő művészi közlékenysége és köntöse.

Miért hoztam fel példának ez: az amerikai író? Mert úgy játszották ki Európával szemben, mint az amerikai méretek fölényét, összehasonlítva az európai országok szűk méreteivel. Hemingway itt-ott a mélységbe nyul; nagyjában azonban az érzéki-ség érzélgősségével és a cinizmus önmagának ellentmondó dogmatikus csálhatatlanságával a felszínen mozog. Nem azon a felszínen, amely a mélységet érezteti, mint a francia írók közül a tehetségesek, hanem azon, amely megelégszik a látszattal, s ezzel azt akarja mondani, hogy ez a lényeg is. S ami Hemingway fogyaté-kossága, az, a lélektan és izlés eltérése ellenére, észlelhető a többi amerikai író műveiben is. Van technikájuk, de nincs formaérzékük; irnak, de kevés a közölnivalójuk; kitűnő papíroson jelennek meg, s kiadók lármásan behirdetik őket, de a nyomtatvány még nem irodalom, s a kiadó Barnum-szerű leleményessége és üzleti ötlet-sége korántsem a kritikai judicium leszűródése. Vannak kivételek s ezekről is szó esik ebben az ismertetésben; ám tulnyomó részben az a helyzet, hogy a divatos költők esztetikai finomsága rendszerint semmi más, mint a neurózis kamaszos felfedezésének a kiáb-rándult férfi látszólagos érettségével szavakba foglalt kifejezése, s a regény vagy novellairó esetében variációja a fotografikus vagy kórtani realizmusnak. Jellemző példa Robinson Jeffers, a kaliforniai költő, akinek legújabb kötetében, a »Such Counels You Gave To Me« címűben, egy régi skót ballada modern válto-zatát adja az eredetiséget fitogtató közhelyek olyan áradatával, hogy ezen az amerikai kritika is fennakadt. A szellem, amely ön-magában éretlen, nem lehet érett a műalkotásban, a pszichoanalízis esetleg megértett s bizonyos értelemben feldolgozott hatása ellen-ére. S azok az írók és költők, akik marxí szándékok szerint a »forradalom« elvét szolgálják, vagy pedig azok, akikben a regio-nalista lelkiismeret szólal meg, őszinteségükben is annyira a tárgy társadalmi távlatával vagy exotikumával törődnek, hogy művészi érzékenységük, forma-érezékük, akaratlanul vagy tudatosan félre-tolódik a mű megírásában. Nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy a mai amerikai írók és költők közül igen kevesen ütnek meg az eszte-tikai feltételeknek azt a mértékét, amelynek alapján őket igazi íróművészeknek lehetne nevezni.

Erre valaki megjegyezhetné: Európában más a helyzet? Vaj-on mi köze van a Földes Jolán-féle díjazott regénynek a művé-

szethez, mint a forma élményéhez? Szociológiai jelentősége nyilvánvaló, de mint az alkotó szellem terméke legalább is olyan távol esik a megalkuvást nem ismerő feltételek kielégítésétől, mint bizonyos Goncourt-díjas regények vagy Pulitzer-díjjal kitüntetett művek. Tavaly kétezerekszáz regényt adtak ki Angliában; a legnevezetesebbek is, mint például Virginia Wolf »The Years« vagy Aldous Huxley »Eyeless in Gaza« című regénye sem felel meg annak a feltételnek, amely a belső forma és a külső technika összhangját követeli. Abban a korban, amikor a propaganda, ez a fortélyos vagy parancsoló terrorja a légkörnek, uralkodik, amikor a szavak anarchiáját dinamikának nevezik, s csakis a kormányhatóságoktól ellenőrzött irodalmi életet nevezik fegyelmezettnak nemcsak az önmaga teremtő szellemének megjutalmazása, de kritikai elismerés szempontjából micsoda esélyei vannak annak az írói hivatástudatnak, amely a formát tekinti az alkotó szellem kifejezett lelkiismeretének? Hányan olvassák Babits Mihályt Magyarországon, s hányan olvassák a pusztán szórakoztató írókat, akik nagyképűen irodalmi nimbuszt követelnek a maguk részére? A kérdésre talán azok is tudnának felelni, akiknek Babits Mihály életében is csupán irodalomtörténeti adat. S ha Európában ez a helyzet, ne csodálkozzunk azon, hogy Amerikában, ahol az esztetikai érzékenységnek és a széptani moralitásnak kevesebb a hagyománya, mint odaát, az írás láza, különösképpen ha tőkésíthető, fontosabb az írás fegyelmezett lázánál, s az aktualitás dicsősége csábítóbb az érték esetleges holnapi elismerésénél. Szerte a földkerekségen tulsokan olvasnak, de kevesen tudnak olvasni, s még kevesebben vannak, akik úgy akarnak olvasni, hogy értékelésükben az írónak is öröme teljék. Ötszázezer ember közül, aki regényt olvas, legfeljebb ötszáz akad, (s ez is optimizmus) aki előnybe helyezi azt a regényt, amely műalkotás. Ha az irodalmi műalkotás megbecsülése szélesebb területen nyilatkoznék meg, akkor a propaganda, amely regényeken, szindarabokon, verseken át fertőzi meg az emberiséget, kevésbbé volna hatásos. S akkor persze nem menne kritikus számba az, aki sekélyes életraizregényekről s hasonló művekről úgy ír, mintha »megteremtőjük« lepipálná Maculay lélektani ábrázolását, Flaubert forma-érzékét, s más írók rendkívüli képességeit.

A formaérzék és a rajta át megvalósuló gondolkodtató művészi élmény hiányosságán kívül másik jellegzetes fogyatékosága a »legujabb« amerikai irodalomnak a képzeletszegénység. Ismert elmélet, hogy az irodalmi alkotás centruma az a szépség, amelyet az írók szó jelképez. Nincs szépség képzelet nélkül, s akár a Kanttól hangsúlyozott alanyisággal közeledünk a szépség élményéhez, az alanyisággal kiegészítvén a műben életrekellett képzeletet, akár pedig a műben rejlő képzelet arra figyelmeztet bennünket, hogy nekünk, mint olvasóknak, is van képzeletünk, erre a jellegű lelki izgalomra alig van alkalmunk a harmincas évek óta megjelent amerikai művekkel kapcsolatban. Például az a próza, amelyik, mert

az irodalom célját szolgálja, költészet is, majdnem teljesen ismeretlen a mai amerikai irodalomban. Egy alkalommal egy természettudóssal a fényről beszélgettem. A tudós, aki materialista, s aki szerint a mindennapi életben elegendő, ha az embernek egészsége, munkája, szállása, kenvere s olcsó szórakozása van, a fény sebességéről csevegve elmondta, hogy micsoda hihetetlen gyorsasággal érhetné el a fény a földtől a holdat. Erre megjegyeztem, hogy a képzelet a félynél is gyorsabb. Ha a félynél egy percre és három másodpercre volna szüksége, hogy ezt az utat megtegye, a szerelmes ember (s a szerelem a képzeletnek az az élménye, amelyet a tucathalandó is megérthet) a holdhoz még gyorsabban jut el. A természettudós a materialista fölényével mosolygott s kijelentette, hogy a képzelet az a fogalom, amelyet a mai kor pszichológiai fejlettségében művelt embernek nem volna szabad használnia. Az eset jellemző mivoltát kiélesíti az a tény, hogy ezzel a természettudóssal Harald Kreutzberg táncestéjén vettem részt, szóval a képzeletnek a test mozdulataival megvalósított csodája alkalmával, s ma sem tudom, hogy Brahms »Három Magyar Táncát«, vagy Chopin »Mazurka Cisz-moll«-ját Kreutzberg művészileg meggyőző interpretálásában a képzeletet tagadó felfogásával miként élvezhette. A tényeknek ez a tulbecsülése, amely figyelmen kívül hagyja az alkotó képzeletnek azt a képességét, hogy újat teremtsen az életet, nagyon is jellemző tulajdonsága a szárnyalást nem ismerő korszerű amerikai íróknak is. A tény képzelet nélkül csontváz, s ezt a természettudósnak is tudnia kellene. A zümmögő légy vagy a sugarat szitáló nap csakis a képzelet segítségével válhatik jelentőségtejjessé. S ezt a felfogást elsősorban az íróknak kellene magukévá tenniök, s ennek a felfogásnak hiánya szinte kéri a legtöbb mai amerikai író munkájából.

A fentiekből következik, hogy a mai amerikai irodalomban témérdek a zsurnalisztikai elem. A szeplőtlen irodalmi alkotásnak a szagos autók és a pillanatot rekedten kiélvező zajok világában úgy kellene hatnia, mint Browning »Pippa Passes« című gyönyörű alkotása hősnőjének, aki egyszerűségében mély és tiszta s az élet zürzavarában az ének közvetlenségével és magasztosságával te-temti meg az egynsúlyt. Így kellene hatnia, s hat is, ha valóban a művészi alkotás gyönyörűségében van részünk. De mert tulteng a zsurnalisztikai elem és izlés, tehát ez a vélemény vajmi titka. S túlnagy a kísértés értéknek minősíteni azt is, ami csupán látszat. Hadd közöljek egy példát. Feltűnő sikerrel mutatják be az amerikai mozikkban az Emile Zoláról készült filmet. A film közepes a Dreyfus affért jelentőségében tudatosan eltörpíti, alighanem abból a számító megítélésből kiindulva, hogy a kérdés kényességének kihangsúlyozása az átlagamerikai gondolatvilágban félreértésre adhatna okot. A filmről dicsérőleg nyilatkoztak azok is, akik egyébként nincsenek elragadtatva az amerikai mozitól. Múltán elismerték, amennyiben, ha az átlagfilmmel összehasonlítjuk, csakugyan

kiemelkedik a dramatizált butaságokból. A filmre vonatkozó megjegyzésem azonban nem a színészi alakítást érinti, hanem művészetit, lélektani felépítését, szerkezetét. S ha ebből a szempontból itéljük meg, bizony aligha beszélhetünk esztétikai élményről. Az a körülmény, hogy Zoláról film készül, azaz egy jelentékeny francia íróról, még pedig Hollywoodon, kivételes esemény; de a lényeg a mozi keretében mégis csak látszat, s pusztán annyiban tetszik művészi értéknek, amennyiben a legtöbb film félelmetesen művészietlen. A művészi szempontból irányt veszített mozi-paradicsomban vagy talán művészi irányt sohasem kereső környezetben már az is feltűnő, ha olyan filmet adnak a közönségnek, amely nem szállítja le érdeklődését az értelmi analfabéták színvonalára. Ezt a példát a mai amerikai irodalomra vonatkoztatva azt mondhatom, hogy a zsurnalisztikai folyékonytárgyat eláruló, a tájékozódást elhárító írásművek világában már az is esztétikai élményszámba megy, ha olyan alkotással találkozunk, amely töredéknyitváltában is érezteti a művészi szándékot és tehetséget, s a forma víziójával azt a benyomást kelti, mintha az író több teremő lelkiismeretességgel a forma tökéletességének is mestere lehetett volna.

MINEK LEHET BETUDNI

az előbb kifejtett fogyatékoságokat? Hiszen az amerikai irodalomnak voltak olyan művelői, akik formakézsőség, képzeletgazdagság szempontjából messze kiemelkedtek az átlagból. Edgar Allan Poe, Nathaniel Hawthorne, Emily Dickinson, hogy néhány nevet említsek, világirodalmi vonatkozásban is az alkotó szellem első sorába helyezendők. Viszont való, hogy az amerikai irodalomban a többséget a megfigyelő és nem az intuitív írók képviselik. Sinclair Lewist jobban ismerik Európában, mint Herman Melvillet, s a dokumentumokat adó amerikai írók rendszerint a hiteles európai kritikusoknak értékelésében is többet jelentenek, mint azok, akik a művészetet át meglebbentik a sors titkáról a fátyolt. Sokból hiányzik az irodalmi »finesse«, s még töből az »ártatlanság állapota«, amelyről Jacques de Lacretelle ír a Kuncz Aladár »Fekete Kolostor«-ához intézett francia kiadás előszavában. Tragikus világnézetükben is, egy-két eset kivételével, az élet és a halál nem a költészet élményét jelenti, hanem a felfokozott idegesség érzékenységének kifejezését. Például Ernest Hemingway, hogy mai írók említsek, tudatában van a halálnak: regényeiben, novelláiban, »Death in the Afternoon« című spanvol tárgyú kötetében utal rá, s elvétve megdöbentő árnyait is az olvasó elé idézi. De a halál, amelyet Hemingway mutat be, nem metafizikai titok, nem is költőileg érzékeltetett rejtély, nem is pontja egy tragikus tartalmu mondatnak, hanem elnémitott neuraszténia. Művészi szempontból nem tudatos szemfényvesztők a jobb minőségű írók, hanem éles értelműk és megfigyelő szemük ellenére sem látják meg a lélek fényét. Csak azt látják meg, ami megmagyaráz-

ható, az az tulajdonképpen nem követel alkotó képzetet: a megmagyaraztatatlant a legtöbb esetben kikerülik vagy nem is érzik. Ha tehát az amerikai irodalom történetéből vonjuk le a következtetést, s megérteni akarjuk, hogy a korszerű írók esztetikai tökéletlenségének mi az oka, akkor arra kell hivatkoznunk, hogy a mult írói erkölcsi handabandázásukban tulságosan didaktikusak voltak; ha pedig ebből a légkörből kinőttek, akkor legfeljebb mint a pszichológiai materializmus írói tűntek ki. Ne a kivételekre emlékezzünk, hanem a típusra. S bármennyire szembehelyezkednek a mai amerikai írók a mult izlésével és gondolkozásával, (jóllehet a regionalista írók ebben a tekintetben eltérők), a pszichológiai materializmus büvköréből nem tudnak kikapcsolódní. S emellett számolni kell a közönség kétes izlésének cenzurájával; Amerika szabad ország, az író tényleg arról írhat, amiről akar, s ugy, ahogy akar, de ezt a szabadságot korlátozza a kiadó szeizmograf érzékenysége a közönség igényeit illetőleg. A legkülönb folyóiratok legnívósabb tanulmányainak és elbeszéléseinek keretében is a standardizált hang, szóval az egyéni élmény eldemokratizálása, szembeütlő az európai irodalmi kulturán nevelődött olvasónak.

Gyenge vagy silány versek és novellák nemcsak »tekintélyes« magyar lapokban és folyóiratokban jelennek meg, vagy pedig okoskodó »elmefuttatások«, amelyeknek írói kávéházi és kandallói bölcseséggel adnak tanácsot mindenkinek, kivéve önmaguknak. Ilyen természetű közlemények az amerikai napilapokban és folyóiratokban is tulgyakoriat. A különbség talán az, hogy néha az amerikai írások és elírások fejlettebb technikát mutatnak, mint a hasonló célt leső európai írásművek. Ez a »fejlettebb technika« valahogy összefügg az amerikai élet természetével. De ezeken a lapos közlékenységeken kívül szerencsére olyan művekkel is találkozunk, amelyeknek irodalmi színvonalához nem fér kétség. Ma is élnek és irnak olyan amerikai költők és írók, akik nem sercintenek a szóval, hanem énekelnek, akik nem közönséges izléssel csiklandozzák az olvasók humorérzékét, hanem válogatott szellemességgel, akik, ha a gép el is viszi őket az árnyba, a lélekkel mennek el az árnytól. Ma is vannak olyan amerikai költők és írók, akik a tenger fenekénél külön mélységet tudnak elképzelni s akik a hálóval, a képzelettel, az emlékeket is meg tudják fogni, nemcsak a széllal bélelt vagy öntelt semmit. A gügyögők, motyogók, hortyogók és harsogók között akadnak olyanok is, akiknek művészi tökéletességi szavára érdemes figyelni, jóllehet a forma tökéletességét a legritkább esetben tudják megismertetni az olvasóval. A kioktatók között vannak olyanok, akiket szabad meghallgatni, anélkül, hogy saját esztétikai érzékenységünket megsértenők, s a kimondott íróművészek között olyanokra is lehetünk, akik az élet ezerszínű valóságából éppen azt a szint hozzák ki, amellyel érdemes törődni. Az ő alkotó lelkükben is meséket kerget a szél, s ezért ugy tudnak az olvasó fölé hajlani, mintha em-

berszeretetük természetes lenne. Az ő képzeletükben is rejtőzködik a fantázia rejtelve, s a lesújtó valót úgy tudják elüzni, hogy a művészet látszik a kívánatos valóságnak. Higgadt fővel is tudnak gyermekmosolyt adni, s józan megfigyeléssel is megadhatják a képzelet élményét. A tikkadt torkot felfrissítik, a szikkadt földet termékennyé teszik. Beszélgetni tudnak a csillaggal és a holddal, (anélkül, hogy érzelőseknek kellene lenniök), a távoli mennybolt alatt ép úgy, mint közvetlen közelükben meglátják a szépet, s az elillanó álmokból megragadják a megragadhatót. S az idealizmus mellett a »common sense« irodalmában is megfigyelhetünk olyan jelenségeket, amelyek józanságuk ellenére a művészet élményét vagy az élményre emlékeztető kaland szenzációját adják. Hangsúlyozottan magával sodró művekről alig beszélhetünk, de igenis olyanokról, amelyek túlnőnek az átlagirodalmi értéken.

James T. Farrell »Judgment Day« című regénye stílusban, realiztikus lelkiismeretességében a tizenkilencedik század kiváló, noha nehézkes regényírójának, Frank Norrisnak műveire emlékeztet. Farrell jól ismeri a vakbuzgó amerikai íreket, névtelűeket, zsörtölődéseiket, sziszegő és éneklő lelküket. Katherine Anna Porter »Flowering Judas and Other Stories« című novelláskötete kitűnő szerkezetérzékéről és meggyőző »Einfühlung« készségről tanuskodik. Frederick Prkosh, aki egy osztrák származású amerikai tanár fia, »The Asiatics« című keleti tárgyú regényével keltett feltűnést, egyelőre inkább ideges művészi érzékenységet árul el, mint a művészi befejezettséghez szükséges tehetséget, de figyelemreméltó író. John O'Hara olyan csipős tud lenni, mint a paprika, s olyan durva, mint egy részeg kocsis, ám ha fegyelmezi magát, elfogadható regényt ír, mint amilyen »Butterfield 8« című regénye. Sajnos, tulgyakran izléstelen ebben a műben is. H. L. Davis »Honey in the Horn« regénye izelítőt ad azokról a regényekről, amelyeket Amerikában kitüntettek. A Harper díjat kapta. Az író témakörét az uttörők világából vette; realizmusa inkább kellemes, mint nyers. John Steinbeck »Of Mice and Men« regénye a kaliforniai nyomorgók sorsát írja fel; az értelmi szegénységet, pathológiai érzékenységet, a szereplők sorsának korlátait keretek közötti drámai szenvedélyességgel plaszticitással viszi az olvasók elé. Josephine Johnson a Pulitzer díjjal kitüntetett »Now in November« regénnyel vonta magára a kritika és az olvasók figyelmét; »Jordanstown« című regénye az új amerikai széoirodalmi törekvések prózai alkotásai közül legközelebb áll a költészethez, viszont gyenge regény, »Sturm und Drang« alkotás. Michael Foster »American Dream«-je sok elismerésben részesült: szentimentális mű, az amerikai mult eszméi előtti behódolás tükré. Miland Brand »The Outward Room« regényét Sinclair Lewis dicséror szavai vezették az amerikai irodalomba; számolván az író fiatalságával, meglepő technikával íródott átlagregény. Persze az olyan ismert írók és írónok, mint Evelyn Scott, Willa Cather.

Sinclair Lewis s mások is, kiadtak regényt a harmincas évek óta, de műveik nem változtatnak a róluk kialakult kritikai képen. Nagyjában ezek az írók az életet akarják megbabolázni a művészettel, ám az élet a maga formátlanságával rendszerint erősebbnek bizonyul. A szinpadí írók közül a legjelentékenyebb Maxwell Anderson, s egy ideig beszélgetett magáról a kommunista hailamu Clifford Odets. Anderson Shakespeare-től tanult képgazdagságot, nyelvi szenvedélyt, proteuszi aktivitást. Odets ma Hollywoodon jó pénzért rossz mozcenariókát ír. A költők sorában igazán számotvető új tehetséget nehéz felfedezni.

Egy páran, akik inkább ígéretek, mint megvalósulások, vagy a forradalmat szolgáló propagandaköltészettel akarnak remekelni, vagy pedig megvetik a mai kor zürzavarát s visszatérnek a parnassienektől kijelölt forma és szimbólum elméletehez. A régebbi költők közül Edna St. Vincent Millay »Conversation at Midnight« című kötetével, Howard Mumford Jones »They saw the forties« kötetével, Archibald Mac Leish »Public Speech« című kötetével hű maradt tehetségéhez. Edna St. Vincent Millay gyöngéd és képzeletgazdag, amellet a kor eszméi iránt is érdeklődő; Howard Mumford Jones gunyolódó és szellemes; Archibald MacLeish esztetikai érzékenységét igyekszik összeegyeztetni a társadalmi lelkiismerettel.

Európa álmos erénye a lassu mozgás. A lassuság persze még nem jelent elmélkedést; ha azt jelentené, akkor Európa valódi képe nem lenne olyan szomorúan nyugtalanító. Amerika hangos erénye a rohanás. A rohanás viszont dehog is egyértelmű a cél felé való sietéssel; akik itt sietnek, azok sokszor inkább a semmihez közelednek, az oktalan zajhoz, s nem a holnaphoz. Az európai lassuságban az irodaiom a legtöbb esetben ép úgy mellőzi a forma tökéletességét, mint Amerikában, a száguldás után. A mai kor nemcsak a lélek szabadságának, hanem az esztetikai érzékenységének is zsarnoka. Kenyér kell és béke, s a meseszárny nem surolhatja a sziveket, s a lélekben élő fülemüle nem dalolhat s a harangszó is elbarangol a végzet füstös és bombás éjszakájában ismeretlen tájak felé. Szinte csoda, hogy az alkotó érzékenység nem némult el egészen s hogy a képzelet a lilás arcok fáradt bőréen keresztüllát. A sok tekintetben még mindig kamasz--Amerika, amely éppen fiatalságánál fogva mohón hajszolja a változást, ugyan már ott tart, hogy egy-egy kiváló egyénisége szemével éretten nézi. Magyarázza és feltárja a világot, de nagyjában még mindig az a helyzet, hogy a multa emlékeztető, jelent vizsgáló és jövőt kutató tevékenységében a kihangsúlyozott erkölcsi és társadalmi szempont (amelynek szükségességét nem tagadom le), annyira elhalványítja az esztetikai szempontot, hogy alkalmazását valósággal stilustalanná teszi. Alig van befolyásos amerikai kritikus, aki a bukfenchányó életben a forma és a technika különbségének hangsúlyozásával és felismerésével igyekeznék a művészet világában rendet teremteni. Mintha a kritikusok elfelejtenék, hogy az író el-sősorban művészi teljesítménye alapján kell megítélni, s nem tár-

gya, világnézete, előítélete, konzervatív vagy haladó felfogása alapján. Az a költő, aki versével visszahozza a multak csendjét, dehogyan is korszerűtlen, s az a költő, aki az életet elsötétítő dörrek között is meglátja a jövő lidércfényét, dehogyan is mellőzi a kort. Ám mint költő arról ír, ami neki fontos, s úgy, ahogy azt tehetsége és izlése megkívánja. A »fejlődés« hazájában tulsokan vannak, akik azt hiszik, hogy az irodalom is fejlődhet, elfeledvén, hogy a tökéletes, amely csakugyan a szellem egységének hiánytalan technikával történt megvalósítása, akkor is az, ha kétezer év előtti műben fedezzük fel, s akkor is, ha abban a szerencsében van részünk, hogy mai műből ránk világít. A lángelme, Aristoteles szerint, önmagának a törvénye, de ez a meghatározás csak akkor helytálló, ha a teremtő művész alkotásában itéljük meg, (mert ez a törvény érvényesítése) s nem érdekes, de korántsem döntő jelentőségű érzésszerű vagy gondolkodásbeli kísérő mozzanataiban. S mindaddig, amíg az amerikai írók és az amerikai kritikusok ezt az esztetikai elméletet nem teszik magukévá, tehetségük ellenére is főként olyan műveket fognak írni, amelyekben a tárgy és az eszmekör, a tapintható és a külső érvényesül a művészettel kifejezett belső, azaz a lényeg rovására.

Reményi József

ÉJSZAKA A TENGEREN

*Csend. A vizen lépked feketén,
nehezen és a cifra árkádokra fekszik.
Az alkony álmos, biborköde messze...
Bárkák ormán: rőt arany és vörös
a vitorlaszárny.*

Árny.

*A tengerből nő, amely olyan most, mint Anyám
kékitős vize.
Csak beoson az öbölbe,
láthatatlan nagy hegyek mögül — ahonnan valaki
nagy keze csillagokat gyújt az égen.*

*Emlékszem: a csendben, valamikor régen
ilyenkor fölém hajoltak
és két meleg szempár figyelte az álmom...*

*Most valaki kiállt messze — talán vándor:
— Hahóóóóó! — elnyujtva száll a hangja
és megtörik a vizen.*

*Fáradt vagyok és ahogy állok a parton,
lassan belémharap az éjszaka...*

ILLÉS SÁNDOR

Velence, 1938 augusztus

AZ IDEI GOETHE-NAGYDIJ NYERTESE:

Dr. HANS CAROSSA

Goethe a Harmadik Birodalomban is tényező Noha majdnem nemzetközi klasszicitása nem az a fajtiszta ideál, mely ott elsősorban mérvadó, de egy ily heroikus szellemi tőkéről még a Harmadik Birodalom sem mondhat le. Azonkívül: az a szinte beláthatatlan szellemi kincs, mely munkásságában felhalmozódott, még az új mozgalomnak is szolgáltathat, ha nem is támaszt, de talán indítékot. Még oly gazdag, mert önmagában világot alkotó mozgalom, mint a nemzetzi szocializmus, sem vetheti ki a germánságból azt a beleivódott tartalmat, melyet Goethe öntött belé. »Oda kell kiáltani az ifjú nemzedéknek: — írja maga a Goethe-díjas Carossa — Nem fogod a benned szunnyadó lehetőségeket valóra válthatni, ha Goethe segítségéről lemondasz!« Néhány izléstelen herostratesi kísérlet után a magát mindenben tultevő mozgalom teljes egészében visszaállította a Goethe-kultuszt. A Goethe-intézmények mind megkezdték, illetve folytatták működésüket, ez évben még ünnepélyesebben, mint más-kor. Goethe születésének évfordulójára Frankfurt városa, a Goethe-ház, a frankfurti »Johann-Wolfgang-Goethe« egyetem, a német Goethe-társaság és a német Shakespeare-társaság együttesen hívták meg a kulturált világot, bizonyítékául annak, hogy Goethe személye és eszméi mit sem vesztek örök érvényükből.

... Vasárnap, augusztus 28-án pont délben, annak a nappal és órának évfordulóján, mikor 189 év előtt Goethe »a napvilágot megpillantotta« (Goethe: Dichtung und Wahrheit) adta át Frankfurt város polgármestere az ez évben újra 10.000 márkára emelt nagydíjat Dr. Hans Carossa orvosnak és költőnek, aki valami magasabb, egészen Goethe-i, de vallásos hangulatban fogadta a nagy irodalmi kitüntetést, melynél nagyobbat ma Németország nem adhat. Kísérő szavai megmutatnak valamit a lelkéből: »Hogy az arany, mint akár-mely más érc, érvényét egyszer e világban elveszthetné, az ép nem valószínű, de elképzelhető. De a bölcsesség, az erő és szeretet, a mi nagy halottaink szavából, tetteiből és alkotásaiból felénk áramlik. Ezek értéküket époly kevéssé fogják elveszteni, mint a mindennapi kenyér. Ez az áldás, mely a Láthatatlanból árad, ebben bizakodjunk!«

Carossa munkássága nem újabb eredetű. A ma közel 60 éves költő alig sorozható be egy oly szellemi csoportba, melyet az újabb

német irodalom történései alkottak. Ott szerepel az u. n. »heimliche Deutschland« művészei közt, ami csak csendben, elvonultan munkálkodókat akar összefoglalni, de sehogysem politikai irányt jelezni. Minden divatos irodalmi mozgalomtól és divatos áramlattól távol, egyik irányba sem sorozható be. Ama bizonyos Goethe-féle élet telében áll. Orvos és háborus hős, kitől semmi sem idegen, de ki mindentől mégis el tud vonatkozni. Egész irodalmi termése alig öt-hat mű és egy vékony verskötet, de ezek már ma is oly jelentősek, hogy időtálló voltak, értéküket nem lehet kétségbevonni. Annak a »mértékletesnek és középszerűnek«. (»Mass und Mitte«-nek) embere, kiről már Nietzsche, mint az emberek legtökéletesebbikéről beszél. Ezt a tárgyilagosságot a mai végletek és végzetek korában délvidéki eredetével magyarázzák, mert elődei az olaszországi Veronából veszik eredetüket. Orvos fiaként született Bad Tölzben, Felső-Bajorországban. Soha nem is látta Észak-németországot. Maga is orvos, mint Schnitzler, előbb Passauban, majd Münchenben. Olasz elődei ellenére alig képzelhető el valaki rémesebbnek munkáiban, mint Carossa. A germánnak és latinak azt a vegyületét mutatja, mi oly nagy eredményekre vezetett Rilkenél, Georgenél és Hofmannsthalnál. Csodálatosan egyszerű ember, ki csendben és munkában él orvosi hivatásának, noha szinte oly felett a szépérzéke, mint Goetheé. Művei egy beteliesedett élet arannyá tisztult termékeinek látszanak. Oly nyugodtak, kiforrottak, egyéniek. Mintha nem bántaná sem költői hiúság, sem hirre való törekvés, s mintha csak magának és magáért, magából vetné ki mindazt a klasszikus szépet, ami nála — egészen Goethe példája szerint — egy általános nagy gyónás, Generalbeichte, és épp azért is maradándó, erős alkatu és többé-kevésbé szimbolikus. Goethe »tisztá és igazi emberisége« ég minden sorából, anélkül, hogy csak emlékeztetne is Goethe-re. Munkássága hivatásával is összefügg: Orvosi problémákat, hivatásabeli részleteket dolgoz fel, akár Schnitzler, de sokkal több elvonatkozással és költőiséggel. Még háboru előtti műve: a »Doktor Bürgers Ende« is ilyen tárgyat választ. Egy tüdőbajos női betege és az orvos tragédiája látszódik le benne. Olyan mély érzésű, mint a Werther, de találunk benne fausti vonásokat is, mikor orvosi tudásának végessége mellett a világ előtt a tudóst kell adnia, noha érzi magában a természettel való küzdelemben gyengeségét, esendőségét. Háborus könyve: »Rumaenisches Tagebuch« (Romániai Napló) is orvosi, emberi. Hadi tapasztalatait önti filozófiai formába. 1916-ban mint törzsorvos kerül összeköttetésbe Romániában a természettel, emberekkel, egészségesekekkel, sebesültekkel, betegekkel. Ott él közöttük, de a föld népe közt is, melyet nem kevésbé zárt szívébe. Figyeli azt a természetet, melynek jelenségei mintha kissé eltérnének az ő bajor hazájától. A sorsok hirtelen, nem várt és kegyetlen változását valami belső szilárdsággal figyel, mely szilárdság épp megértésének eredménye. Német méltatói szerint ez a legnyugodtabb hangon megírt háborus napló. — Többi munkája, a legujabbakat is beleszá-

mitva, »egy nagy gyónás darabjai«, kezdve az »Egy gyermekkor«-on végig, ennek folytatásán »Egy ifuság változatai«-n, egészen legújabbán megjelent művéig: »Az érett élet titkai«-ig, mind önélet-rajzi alkotások, a Goethe-féle *Dichtung und Wahrheit* módián. Carossa írásai nem oly eseménygazdagok, mint ez, de valahogy bensőbbek. Teljesen átélésen, az átélések gondolatain és érzelmi intimitásán épülnek fel. Egy tépelődő lélek megnyilvánulásai, mely lélek ezekkel a megnyilvánulásokkal bensejében leszámolni, tisztába jönni és megtisztulni kíván. Látszólag csupa személyes, egváni élmények, mellékes, kicsi eseményei a hétköznapoknak, első személyben elbeszélve. De ép az az igazán nagy bennük, hogy mindez tulajdonképi egyénin, hogy semmi sem történik véletlenül. A természet magasabb törvénye uralkodik ezekben a bevomásokban, ezekben a laza és véletlen képekben, emberekkel való találkozásban és a tőlük való elválásban. Ami költői és szép bennük, az valami magasabb valóság, mely belőlük kikristályosodik.

A francia kritika — ellentét szempontjából is érdekes — nagyon sokra becsüli Carossa munkásságát. Két munkájával szerepel náluk és talán a két legjellegzetesebbel, ami megint a francia kritika helyességét bizonyítja. Romániai naplóját fordították le »*Journal de guerre*« címen és azt a művet, melyben a legvégső kérdéseket veti fel a költő, a »*Le docteur Gion*« című regényt, mely *Gide* »*Les caves du Vatican*«-jával kerül párhuzamba, mint az uiabb kor legköltőibb regénye. A »*Nouvelle Revue Française*« szerint Carossa nem a legünnepeltebb, de a legkedveltebb német író. A két fordítás Franciaországban is kedvelté fogja tenni, noha a fordítás messzi áll az eredeti hatásától! A Gion orvost a francia kritika egyik legnagyobb képviselője, Edmond Jaloux, bírálja meg a »*Nouvelles Littéraires*«-ben. Jaloux, ki az Akadémia tagja is, felismeri Carossa munkásságának mélyebb értelmét, de sajtóosan német voltát is. A legtárgyilagosabb német bíráló sem hatolt annyira a mű belső értelmébe, mint ez a francia. Megint bizonyítéka a magasabb rendű irodalom hathatós békeközvetítő erejének. Legnagyobb dicséretképp »német Duhamel«-nek nevezik Carossát. Van bizonyos hasonlóság köztük. Duhamel is orvos és tüzharcos, a nagy háboru szenvedéseinek szemlélője. Csakhogy mint francia, sokkal hüvösebb, tárgyilagossabb megfigyelő, ki a társadalom hibáit könvörtelenül fedi fel. Carossa nemcsak érzelmesebb, hanem szívén át emberibb, de egyszerűsége magasabb megoldásokhoz jut.

A Goethe-közösség és hívek szeretetét — a Goethe-utalmat — Carossa méltán érdemelte ki. Nemcsak munkásságáért, hanem azért az átszellemült tiszteletért, mellyel Goethe jelentőségét a mai viszonyok közt is hangoztatja. A Goethe Inhigéniájában annyira hangsúlyozott »tiszta és igaz emberiség« az ő munkásságát is jellemzi.

IRODALMI SZEMLE:

K ö n y v e k

Koczogh Ákos:

EXPRESSZIONIZMUS

(„*Minerva-Társaság*“ kiadása,
Budapest)

Az expresszionizmusról, erről a legantiszociálisabb és legdekadensebb művészeti irányról írt könyvet *Koczogh Ákos*, minden valószínűség szerint doktorrá avatott tanárjelölt. A magyarországi új tanárnemzedék esztétikai érdeklődése teljes gáttalanságának bizonyítéka ez a kissé iskolásjellegű, minden áron elemezni akaró, sokban hiányos anyagu könyvecske. Írója azonban az expresszionizmust a benne bujkáló, tultengő egyénieskedés minden szenvedésével és művészi felelőtlenségével, szerves egészében látta meg. Meglátta benne a művészetnek azon örök kitevőit is, amelyek, mint például: a képzelet csapongása, a logikai megnyilvánulások relativitása, a forma anarchiája ellenére is, rokonságban vannak a középkori gotikának az elvontság felé törekvő vallásos áhitatával. Általában — és kár, hogy erre az anyagát alaposan ismerő fiatal esztétikus nem mutatott rá — az expresszionizmus inkább a világvalóság művészi kifejezője. Az emberiség történelméből tudjuk, hogy a válságok viharából új vallás, új stíluskeresés, a lélek belső megrázkódtatását kivetíteni akaró spontán, valóságos lávaszerű líra tör fel és az expresszionizmus, minden korban, minden művészeti, zenei,

irodalmi irányban vagy iskolában kitapintható. Gyökeret verni, szélesebb kört, egységes társadalmat hódítani soha sem tudott. A képzőművészeteknek sok díszítő elemet adott, a zenét felszabadította százzadeleji érzéki túlfűtöttségétől — amely már-már új neoromantikába fulladt — és egy extatikus aszkétizmusnak tört utat. (Schönberg!) Az irodalomban azonban a robbanásig hevített extázisnak, a sokszor hazug értelmi és érzelmi kapcsolás szóképeinek olyan tág terét nyitotta meg, hogy az irodalom változását és az élet folyton változó tartalmával szoros egységű irodalom figyelemből is csömörré váltott ki. Ez a csömör az irodalmi impresszioniztól az expresszionizmusba tévedő igaz alkotót ahhoz a mindig friss naturalizmushoz vezette vissza, amelyből tulajdonképpen, mint elágazó, tapogatózó kísérletek, az expresszionizmus és egyéb izmusok is keletkeztek. Tulajdonképpen csak átmeneti kísérletek voltak, de minden negatív művészi eredményeik mellett is jelentettek valamit. Elértek a művészi lehetőség végtelennek látszó határaiig, felbontták a jártnak vélt formákat és új írói-technikai lehetőségeket adtak. Tartalmuk az irodalmat sohasem látott és tudott különösséggel telítették. A forradalmiság, a stílusbeli szélsőség inkább csak plakát volt, propaganda, de nyugtalanságuk, különösségük, vizionáriusságuk felverte az irodalom meghiált berkeit, szimultánizmusuk-

kal pedig sok irodalmi kétséget, homályos pontot átvilágítottak.

Koczogh Akos objektív tanulmánya az »*Expresszionizmus*«-ról, nem megy bele a diszkusszióba. Tartózkodik attól is, hogy kifogásokat, ellenérveket sorakoztasson fel. Megelégszik azzal, hogy az expresszionizmust kissé nagy általánosságban, alig néhány mondatban, a gótikában, a barokkban, a romantikában és Nietzsche felszabadított embertípusában kikapogassa. Azután hirtelenül átkanyarodik századunk elejére, körülbelül a harmincas évekig, amelyeket, mint harcos éveket, az expresszionizmus és az azzal majdnem egyidőben jelenik-ező futurizmus, kubizmus körének nevez el. Kronológikus módszerben majdnem kivétel nélkül az expresszionizmus gazdag, német irodalmára hivatkozik. A legszorosabb lépést tartja Mährholz alapvető, német irodalomtörténeti munkájával, a »*Deutsche Literatur der Gegenwart*«-tal, amelynek világirodalmi vonatkozásait gondos és rendszeres kivonatolásban át is veszi. Ezért önkéntelenül is beleesik abba a hibába, mintha az expresszionizmus és társai tipikus német irányzatok lennének. A latin népek erős fantáziája, az irodalmat tulajdonképpen mindig gazdag expresszionizmussal kísérte. Amit a németek adtak, az már inkább kiforrta, határozottabb, zsidó-góbb kivételése volt mindannak, amit a nyárspolgárt meghökkentő avant-garde irodalom nyújtott (Főleg Salmonra, Aragonra és Cocteau-ra gondolok.)

A magyar expresszionizmusról adott kritikai és karképe, sajnos elhibázott, sokban érthetetlen logikája. Legnagyobb hibája hiányossága. Pedig épen tárgyi ismerete lenne az, ami könyvének, az expresszionizmusról adott első ily össze-fogó, magyar műnek jelentős értéket kölcsönözhetett volna. Móricz Zsigmondot, Tamási Áront »a leg-

pazarabb magyar expresszionista prózaírónak« véli. Ugyanakkor teljesen észrevétlenül átugorja Révész Béla és Szomor Dézső indulásának furcsa exotikum, túlfűtött és mélyült látású novelláit, amelyekben valóban sok volt abból az expresszionizusból, amivel például én sem Móricz Zsigmond írta, töretlen naturalizmusában sem pedig Tamási Áron balladái, népi melankóliájában még nem találkozott. Babits Mihály és Füsi Mária víziós verseinek expresszív hajlandóságait is elemeztem volna, inkább, mint például Kassák Lajosnak egyik legérdektelenebb novelláját, amely helyett a valóban tetterős és legkomolyabb magyar expresszionista oeuvrejében sokkal jellemzőbbre lehetett volna bukkania. Kassák köréből csak neveket sorakoztat fel akiket Kassák modernitása utánzóinak tarthat. Pedig Barta Sándorról illett volna megemlékezni, mert vannak versei, így a »Primitív szentháromság«, amelynek szándékolt grotesksége, vonagló szóaradata fölé, egy nagyon erős lírikus egyéniség koncentrált képlátomása borul és sokszor meglenő kilobbanásaiban egy férfi erőteljes világszemléleti állásfoglalása feszül. A »Tett« és a »Ma« című folyóiratok alakulását, kiforrását sem látja tisztán, holott volt munkatársainak legtöbbje Budapesten elérhető. A lapok könyvtárakban is fellelhetők és így a magyar expresszionizmusnak erről a legjelentősebb korszakáról jellemzőbbet, többet tudhatna. A magyar expresszionizmus körül különben sok, termő vita zajlott le. Legérdekesebbje a Hevesy Iván—Kosztolányi Dézső »Nyugat«-beli vitája volt. Bibliográfiájában ezt a vitát sem említi, holott ugyanakkor valóban jelentéktelenebb német munkákat is felsorol. Könyve azonban így is szilárd pont, pozitív érték és fogvaté-kossággal — talán a szűkre szabott

terjedelem az oka — sem olyan természetiek, amelyek az író jó szándékain, dicséretreméltó nyugalmán és világos okfejtésén különböző foltot ejthetnének.

Kázmér Ernő

Franyó Zoltán fordítói művészete

„A HOLLÓ“

Az elmélet a műfordítás művészet; lényegül a tökéletes filológusi hűséget és a kifogástalan verselési technikát írja elő. Ezek lennének azok a tulajdonságok, amelyek a jó lírai fordítót reprezentálnák. A magyar műfordítás évtizedek óta ismert és sajnos, soha eléggé nem méltányolt, lankadatlan szorgalmu. értékes munkásának: Franyó Zoltánnak mégsem ezek a teoretikus kellékek legjellemzőbbjei. A filológus a mű hűséges, alázatos őre és tiszteletteljes kommentálója. Félve közelíti meg a remeket, szinte oldott sarukkal és figyelmét minde nekfelett az eredeti nyelv szépségeire tereli, hogy az átültetés nyelvét ahhoz formálja, Franyó Zoltán, mint nagy műfordítóink, így Babits és Kosztolányi is, a nagy alkotást először a kommentálások patinájától tisztítja meg. Nem fél a fenségességhez tiszta, egyszerű eszközökkel nyulni és nem sokat töpreng azon sem, vajjon munkája tökéletes tartalmi visszaadása-e annak a lírai remeknek, amelyre nagyon sokszor elmúlt századok epikai szür-

kesége borul. Modern műfordító ő, akinek elsősorban a mai is, nemesen kiművelt magyar nyelv a fontos és ennek maradéktalan érvénysülését mindenk fölé helyezi. Ha elve is, hogy a lírai remeket magyarázás, felhígítás, felesleges szemlélődés nélkül a maga művészi és lírai egyéniségén át, sajátosan kifinomodott lírai nyelvéen közvetítse, ez a nyelv a magyar nyelv áhítatos átérzéséből, szépségeinek, zamatának teljes érvényrejtéséből fakad, sohasem abból, hogy az eredeti nyelv sajátosságait belepréselje. Verselési technikájában már óvatosabb. Megalkuvás nélkül követi a formát, ritmusra, csengő rimre gondosan ügyel s legyen az terzinák egymásba fonódó csengése vagy szonettek remegése, a külső versformák megbecsülése valóban szentnek látszik nála. De ez is csak első olvasásra, valóban csak látszatra! Ha az eredeti nyelv formai megkötöttsége a magyar nyelv hasonló formai béklyójában nem képes a tiszta hangulati hűséget visszaadni, akkor Franyó Zoltán a magyar nyelv és a maradéktalan hangulat egysége érdekében megbontja a formát is. Valóban ez a beavatkozás nem vallana disziplinált műfordítóra, de ő költő is, akinek elsősorban az eredeti vers hangulatának tökéletessége és sohasem filológusi vagy formai keresettség a fontos.

Harminc esztendő páratlanul gazdag műfordítói munkássága, egy

egész élet fáradhatatlan művészi energiája az, ami Franyó Zoltán eddigi oeuvreje. A világháború közvetlen kitörése előtt már készen állott kefelevonatban a minden korok és népek nagy antológiája, amit az akkor népszerű budapesti »Modern Könyvtár« sorozatában ő szerkesztett. Ennek a világotolológiának a terve még ma sem pihent el. Még mindig lobog a láng, a vágy, a szanszkrit, az ó-perzsa költőktől a new-york—haarlemi negyed expresszionisztikusan dadogó négerköltőig, végre a világ lírai lélekzetvételét egy hatalmas műbe fogni, de a régi terv és a mai álom között az a különbség, hogy ezzel a nagy tervvel ma már egyedül ő birkózik s mindezt saját fordításában adná. Ilyen munkára a világirodalomban még eddig nem volt példa és baráti szívünk melegével, a kortárs nyugtalan remegésével láttuk ezen a nyáron, temesvári kis udvarházában ennek a hatalmas elgondolásnak elelinduló köteteit, (a négyszáz évvel ezelőtt élt Louise Labé francia költő huszonnégy szonettjének nemes archizmussal visszaadott fordításai; a mai román költők reprezentatív nagy antológiája) vajjon lázas napjaink, sülyedő humán munkái-e valaha is ahhoz a megisztulásához, amely egy ily emberfeletti munkát megért és értékeli.

Most van a nagy munkatervnek újabb, figyelemreméltó kiadványa, minden költő és műfordító lázas

viaskodásának elengedhetetlen próbaköve: Edgar Allan Poe »A Holló«-ja. Nincs a világirodalomban még egy nagy költemény, amit annyi nyelvre, annyian fordítottak volna le, mint ennek a szavak zengő, gyötrődő muzsikájának különös csörgéséért verseket író amerikai költőnek ezt a nagy alkotását, amelyben a költőnek »A kompozíció bölcselete« című páratlanul érdekes tanulmánya szerint is, nincs egy szemernyi részlet, sem véletlen, sem pillanatnyi kitalálás, hanem az egész, mint valami felsőbbrendű matematikai feladat, hideg pontossággal és kínos következetességgel, lépésről lépésre megy a teljesség felé. Mégis, minden kiszámítottága, matematikai józansága mellett is, ez a halott szerelem siratásával és az emlékezés örök szimboliumával átszőtt vizionárius költemény, komor refrénjével és a líra nagy lemondásaival, a »Nevermore«-val, több mint száz éve kísért a világirodalomban s kísérletként zug fel még ma is mindenütt, ahol a reménytelenség fátyolán tökéletes kifejezését keresik. »A Holló« magyar fordításai közül Szász Károlyé, Babitsé, Kosztolányié, Tóth Árpádé és Pásztor Árpádé a legismertebbek. Most Franyó Zoltán fordítása van előttünk, aki fordításával párhuzamosan az eredeti angol szöveget is adja. »A Holló« eddigi magyar fordításainak összehasonlítása, egymáshoz való kapcsolatainak anali-

zise, a fordítók sajátos költői érzésvilágának megannyi meglepő és más, más variánsa — amit éppen egy ilyen világirodalmi jelentőségű nagy költeményen át tudunk csak valóban meglátni — komoly irodalmi-esztétikai feladat lenne és a fordítóknak a vers testével, hangjával, muzsikájával szembeni különböző módszereiről érdekes adatokkal szolgálhatna. Pájdalom, a fordítások valamennyiével nem rendelkezem és így erre az izgató feladatra nem vállalkozhatom, de csodálattal állok Franyó Zoltán kísérlete mellé, aki e nagy munka előtt sem torpant meg, hanem az érző költő és a tökéletes fordító bátor lélekzetvételével vizsgálta a monumentális költemény-épületet. Előbb végigkopogtatja a falakat, feltárja a titokzatosság ablakait, felhág az épület magas lépcsőjére és minden természettudományos, esztétikai kuruzslás helyett, hozzá is fog a magyar mása felépítéséhez. A nagy mű — számos fordítása igazolja — magyarul is tökéletes hangulatu. Poe száznyolc során, a szakaszok zenei hatását lezáró refrénje («nevermore») magyar változatán («sohasem») át Franyónak is sikerült az eredeti hatást elérni, Poe mindig kihangsúlyozottan nyelvi-zenei eszközeit, bus, mélykedélyű sirásának szólamát a magyar nyelvre is átszerelni, azonban itt is anélkül, hogy a fordító a maga külön lírai zenéjét szolgálai alázatossággal a

ragyon is szuggesztív költő sajátosságainak különösebben alárendelte volna. »A Holló« fordítás nem tipikusan »franyós«. Kosztolányi izgatóan szép fordítása észbontóan, színe kísértetiesen »kosztolányis« volt és amint emlékezetemben kaptatok, a babitsi fordításon is ott ragyogott az ő klasszikus költészetének minden egyéni drágaköve. Ha van is itt-ott némi apró gáncsom, ellentetésem Franyó fordításával szemben, ily például az utolsó szakasz kezdő sorát, az

»And the Raven, never flitting« és így tovább, én inkább úgy fordítottam volna (talán a többi magyar fordításnál is így lehet?)

»És a Holló meg se rebben« (Franyó a »flitting« szócskát »retten«-nek fordítja) tartozom azonban fordítói művészetének annyival, hogy az ilyen, soha komolyabb kifogásig nem érő, apró filológiai bogarászástól tartózkodjam és elragadtatással álljak meg új munkája előtt, amely mint nagy művének legmerészebb erőpróbája, a fordítás bátor harcosainak első sorába helyezi. Büszkén sorozhatjuk ezt a fordítást is az eddigi magyar »A Holló« sorába és szeretnénk, ha a »Modern Könyvtár« hajdani korrekturából, most huszonöt év után, feléledne az a nagy világantológia, amely Franyó Zoltán művészetét végre teljes sugárzásában és az irodalmunkban őt megillető, értékes helyen láthatná.

Kázmér Ernő

Maxim Gor'ij:

KLIM SZAMGIN

(„Pantheon“-kiadás, Budapest)

Két évvel ezelőtt halt meg Maxim Gorkij és máris úgy tűnik fel, mint-ha régebben bucsuztunk volna tőle. Nem csak vele vagyunk így. Nem ő az egyetlen, akit a nagy orosz regényirodalom távlatából, mint a második nemzedékhez tartozót, kezdünk elfelejteni. Pedig most, hogy egy eddig ismeretlen regénye, a minden póztól, különösebb irodalmi szándékosságtól teljesen mentes, szinte gyermeki tisztaságu, kristályosan egyszerű »Klim Szamgin« került a kezünkbe — jó volna pontosan tudni, mikor írhatta? — úgy érezzük, igazságtalanok vagyunk vele szemben. Ha a nagy orosz irodalom második nemzedéke, így Garsin, Csehov, Szolugub és Gorkij nem is érnek a nagy Gogolnak, vagy a múlt század legnagyobb orosz regényíróinak, Tolsztojnak és Dosztojevskijnek nyomába, épen a »Klim Szamgin« mutatja azt, hogy Gorkij művészete, világszemlélete ma időtállóbb, időszerűbb, mint az első, nagy nemzedéké.

Miben mutatkozik ennek az orosz ifjúság, a kisvárosokban pubertásukból kinőni készülő diákokskák regényének időszerűsége? Mi az, ami időtállóvá teszi, holott a háboru előtti ifjúságnak még valóban kevesebb problémája, kevesebb izgalma volt, mint azoknak a diákok-

nak, akik a világháboru összeomlása után, két világ ütközőpontján kerültek a harcos életbe? Miért időszerűbb a »Klim Szamgin«, holott az ilyen pubertás-regények valóban nem is ritkák az orosz regényirodalomban? Hiszen épen Gorkij írói művészete kiteljesedésének legtermőbb éveiben jöttek egymásután Zinaida Hippius »Az ördög bábja«, Dymov »Kapkodás a szélben« és Kusmin »A törékeny József«-e, amelyek pontosan egy időben, körülbelül a tizes évek derekán, a magányosan tépelődő sorsok egész sorozatán át mutattak arra a politikai és szellemválságra, amely Európa, de különösképen az orosz ifjúság lelkét csordultig telítette. Gorkij »Klim Szamgin«-ja mégis több ezeknél a pubertás-regényeknél és ha az ifjúság lélekállapotát tökéletesen ismerő írónak ez a regénye később is íródhatott, mint a vele haladó kortársaié — kitisztult lírizmusa, a természettel szinte egybeíorró érzelmessége azt mutatják, mintha az »Artamanovok« nagy családi freskója után írta volna, tehát a huszas évek vége felé — bizonyos, hogy a lelki serdülés élettani alapjaihoz és az akarat kifejlődésének egyes szakaszaihoz sokkal döntőbben szól hozzá, mint az említett regények vagy például Andrejev Leonid több, nagy novellája és Arcübasev hírhedt »Szandin«-ja, amelynek alapjai a stírneri Én felbomló idegrendszeréből az eroti-

ka teljes kiélése felé menekülnek. Klim Szamgin, a kisvárosi fiucska, a sokat teázó és még többet vitatkozó kispolgári társadalom figurája még szilárdabban áll abban a károszban, ami a világháború előtti orosz étellel annyira jellemzi, de a körülötte tétovázó, vergődő, bünöző, az élet elől menekülni akaró fiatalok, az ismeretek halmazában zavaros elméleteken rágódó álforradalmárok idegei és értelmi kapkodásai, csömörig unott érzelmesség és durva nyereség között tanácsatlanságai már élesen utalnak az orosz társadalmi rend korhadásának felismerésére, anélkül azonban, hogy az ujat, a helyeset valaki is pontosan láttatta volna.

Az öserő, amit első nagy kritikusa, a francia de Vegué óta, Gorkijban körülbelül minden kommentátora annyira csodált, »a Klim Szamgin«-ban elcsendesedik. A parolgó szamovár mellett, az alacsony szobák szinte vágható cigarettafüstjében, a finom leányszobák misztikus hangulatainak parfümillatában ez az öserő ellankad, de a sokszor banálisán egyszerű emberké meg gondolatlanul odavetett dialógusai mélyén az egyetemességnek és a feltörni készülő világosságnak

nyugtalanul szép gondolatai feszülnek. A régi Gorkijt idézik, a költőt, a mi ifjuságunk lelki állapotára is ránknehezedett, a mi serdülőkorunk erkölcsiségére, világnézetére és társadalmi fejlődésére annyira kiható »Éjjeli menedékhely« Lukáját, ezt a filozófáló koldust, akinek lelki testvére a »Klim Szamgin«-ban is ott van, Ó a tanító, Tomilin, aki egész nap arccal felfelé heverészik az ágyán — genfi diáktanyán sürün egymásmellé helyezett ágyain heverték át heteket, hónapokat orosz filozopter társaim — és egymásba gomolygó, egymásba törő, csupaszon csonka gondolatai éppen olyanok, mint azok a szánalmas, csorba holmik, amelyek között él Tomilin és a minden nappal változó, a Szolveig dalán reszkető drága Lida az, akiknek alakja még sokáig fog bennünk élni. És Klim Szamgin? Róla ne beszéljünk sokat. Ő a mi ifjuságunk és mi magunk voltunk ő. Mi is megpróbáltuk, hogy testünk és érzékeink korlátjait lelkiségünkkel törjük át és ami szent ifjuság egy ember ifjuságában lehet, arra csak tiszta szívvel emlékezhetünk. Valahogy úgy, mint Gorkijra a »Klim Szamgin« olvasása közben.

Kázmér Ernő



Kéziratküldők figyelmébe!

A szerkesztőség kéziratokat senkinek nem ad vissza, kéziratküldők leveleire csak abban az esetben válaszol, ha írásaik azt indokoltá teszik.

1938. November

KALANGYA

11. Szám

Odgovorni turednik: — Felelős szerkesztő: RADÓ IMRE

A KALANGYA minden közleményéért írója felel. — Szerkesztik:
SZIRMAI KÁROLY és DRASKÓCZY EDE

Felelős kiadó: SZIRMAI KÁROLY. Szerkesztőség és kiadóhivatal
postai cím Novi Vrbász 2 (Šećerana)

A szerkesztőség kéziratokat nem küld vissza.

Štampa Minerva D. D. nyomása — Za štampariju
edgovanje — a nyomóház felel: Neza Aleksandar